

**ТЕРМИНОЛОГИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА
ПО ЕЗИКОВИ ДАННИ ОТ СТАРИТЕ КНИЖОВНИ ПАМЕТНИЦИ
(лексика, свързана с морското и речното дело)**

Татяна Илиева

Резюме: Статията е част от поредица публикации върху лексиката на средновековната българска материална култура въз основа на езиковите сведения, които ни дават старите писмени паметници от X-XVIIв. Върху материал от старобългарски, среднобългарски и новобългарски текстове от дамаскинарската литература в исторически план се разглежда лексика, свързана с морското и речното дело в историята на езика. В собствено лингвистичен и в културно-исторически план по екстралингвистичен признак се изследва посоченото тематично обединение на думи, като се проследяват такива явления като синонимия, дублетност, полисемия, образна употреба, промяна на значението в диахрония и др.

Ключови думи: Българска историческа лексикология, Език на средновековните писмени паметници.

Настоящото експозе е част от поредица публикации върху лексиката на средновековната българска материална култура въз основа на езиковите сведения, които ни дават старите писмени паметници. На други места вече разгледах терминологията на златарството, комуникациите и книжовното дело в исторически план, спрях вниманието си върху гръцките лексикални елементи в изследваната категория думи по данни от средновековните ръкописи. Тук ще се опитам да прибавя още няколко щрихи към езиковата картина на бита на българина от Медиевума, като анализирам лексиката, свързана с морското и речното дело по нашите земи в миналото. В изследването се привлича лексика от:

- класическия старобългарски корпус (по данни на СС);
- стб. паметници, съхранени в по-късни преписи (по данни на Срезн, Микл, СЯС);
- някои среднобългарски паметници (по данни на индекси към отделни произведения от Търновската книжовна школа)¹;
- дамаскинарската литература;
- за сравнение свидетелства от днешните диалекти и съвременния

български книжовен език (по данни на БЕР, РСБКЕ и РБЕ).

Извлеченият от текстове с различна жанрова и хронологична принадлежност материал позволява цялостен поглед върху:

- семантичната структура на реализираните в разнообразни контексти отделни лексикални единици;
- синонимията като отношение в системата на разглеждания словен регистър;
- общоезиковите словообразователни тенденции в синхрония и диахрония.

Поради тясната обвързаност на терминологията на старата материална култура с постиженията на археологията, етнологията, етнографията и фолклористиката при изясняване семантиката на разглежданите реалии, където е необходимо, ползвам данните и от тези научни дисциплини.

Преди да пристъпя към конкретния анализ, е необходимо да направя едно уточнение. Доколкото основната тематика на по-голямата част от изследваните паметници е свързана с Библейския корпус, същите отразяват главно бита в Палестина през старозаветната и новозаветната епоха, в който речното и морското дело са заемали своето подобаващо място. Но тъй като в доиндустриалната епоха и в тази част на света това е един от най-консервативните сектори на човешката дейност, дистанцията във времето (античност – Средновековие) и

¹ Сърдечно благодаря на проф. д-р М. Спасова от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ за предоставените ми материали от среднобългарски книжовници.

мястото (Близкия изток – Балканите), както ще се види от изложението по-долу, не откроява съществени различия в него. Ето защо именуваните със съответните термини реалии в преобладаващата си част могат да бъдат разглеждани като идентични в двете култури.

ОБЩИ ПОНЯТИЯ

Основна в разглежданото лексико-семантично обединение е думата *more*². Тя е писмено регистрирана с повсеместна употреба над 200 пъти още в класическите стб. паметници (КСП) и без прекъсване се използва през цялата история на езика до ден днешен, т.е. с пълно основание може да се отнесе към основния му речников фонд:

more, грц. *θάλασσα* – 1. Обширна част на земното кълбо, покрита с дълбока солена вода: *се more великое, пространое, тоу гадни ииъже нѣсть числа, животнаа малаа съ великими* СинПс 103, 25; *нѣси ли николиже плавлѣ по мороу, да вы оувѣдѣлѣ страхъ его* Супр 115, 10.

2. Като название на географската посока *юг*: *отъ въстокъ і западъ · сѣвера и морѣ, заблудиша въ поустыни безводнѣ* СинПс 106, 3; *северъ и more ты созда* СинПс 88, 13; *крѣсти монси нѣ въ водѣ; и прѣже сего облакъмъ и морьмъ* ГрНазХІв. // *Образно more житинское ‘морето на живота’*: *прѣкити хѣлюбче бесъблазна more житинское* СинЕвх 84б 1-2; *more оточное ‘океан’* Супр 509, 8; *кога бы врѣме да се врьне ѿ иерслимъ на своето си ѿчѣство и слѣзе и поиде при морето на пристанището гдето бѣхѣ коработе*

² По данни на БЕР думата *more* е обща за всички славянски езици (срв. срхр. *morje*, словен. *more*, рус. *more*, чеш. *moře*, словаш. *more*, пол. *morze*, горлуж. *morjo*, доллуж. *morjo*) и е онаследена още от праславянски **marje*. Сродна е с лит. *mārė, marià* ‘езеро, залив, море’, *mārios mārės* мн.ч. ‘Куршки залив, нем. ‘Балтийско море’, латв. *mare, mara*, стпрус. *mary* ‘залив’, като балтийските и праславянските форми са от ие. **moryo-*, за разлика от германските, където съвременните континуанти на думата възхождат към основа **mōrā*.

и попита кой ще корабъ ѿи на неговото ѿчѣство ТихДам15.137; и ходѣше Іwannъ при брѣгъ дето е понитьско море ТихДам12.119б.

Като синоним на *more* в стб. текстове се използва още и думата *пжчина*. Тя се среща в следните значения:

пжчина, грц. *πέλαγος* – 1. Бездна, дълбочина; 2. Открито море, морска бездна. *егда рамани въ пжчинѣ вѣпадѣтъ, въсе възмѣтѣтъ* Изб1073г. *овы же пжчинами потоплены, овы же пакы троусьмъ разорены* ГрНазХІв.; *чрѣсъ поучиноу пловы Златостр; заливъ въ единъ островъ поучиныи стои гликерии МинЧетАпр; поучиноу покры я more (грц. *πόντω ἐκάλυψε αὐτούς*) Изх15:5 по ркп. от XIVв.; *яко висъра тѣ ис пжчины изялѣ еси* МинПразнХІв. *избраныя всадники ...потопи въ черномъ мори, поучина покры я ГАМ; потопѣтъ и въ поучинѣ морьцѣ ПандАнтХІв.; радѣ вы корабль, преплывши поучиноу морьскою* Прол1229г.*

Понякога със значение ‘море, открито море’ се използва и думата *глубина* – *рече къ симоноу възвѣди въ глубинѣ и вѣметѣте мрѣжаа вашу въ ловитвѣ* Лк5:4 Мар, Зогр, Ас; *сѣходѣши въ more въ кораблехъ ...ти видѣша дѣла гнѣ и чюдеса его въ глубинѣ* СинПс 106, 24. Срв. *глубина морю* Супр 77, 23, където *глубина* изрично е съотнесена към думата *more*.

Към словообразователното гнездо с връх думата *more* в старите писмени паметници е документирано още и относителното прилагателно *морьскъ*, грц. *θαλάσσιος* ‘който принадлежи на, отнася се до морето’: *одѣжди на на ...яко пѣсокъ морьскъ пѣтицаа перьнаты* СинПс 77, 27; *придѣ въ глубины морьскыи и воурѣ потопи ма* СинПс 68, 3; *а зѣли морьскою съмрътнѣ въ невѣрствѣ погыбнѣт* Супр 401, 6-7; *и вѣдѣтъ знамения въ слнци и луниѣ и звѣздахъ, и на земли тѣга ѡзыкомъ, отъ нечадания, шоуи морьскко и*

възмъжания Лк21:25 Остр; створю сѣмѣ твоѣ
яко пѣсокъ морьскѣ Бт13:16 по ркп. XIVв.
пѣтъ морьскѣ вълноуясѣ пѣнами (грц.
κουματοοόμενον σάλον Ирм. ок. 1250г.); играе
вода мор'ска и пак' се ѡтишава
ТихДам31.220.

Микл регистрира и производното
прилагателно **подъморьскѣ** 'подводен'.

Към словообразователното гнездо с връх
думата **морѣ** в старите писмени паметници са
документирани още:

- наименования на места:

заморие *transmarina* 'страна отвъд морето'
– **придоша и-замория** НовГЛ.

поморие, грц. *παράλιος*, ή; *παραθαλασσία*, ή
1. Местност по брега на морето – **отъ всѣмъ**
ноудѣмъ и иерѣлима и **помория** тирска и сидоньска
Лк6:17; 2. Морски бряг – на **помории** **столаше**
Мт13; **асирѣ** **овита** въ **поморьихъ морьскыхъ**
Съд5:17 по ркп. XIVв. Срв. съвр. МИ
Поморие³.

примория, грц. *παραλία* 'приморска страна'
– по **сихъ** **дарии** **црѣ** **воя** **събравъ** **различныхъ**
странъ **сүриею** и **финикиею** и **примориею** и **всю**
поплѣнивъ, на **иерѣлима** **пришедъ** **низъпаде**
ГАм

приморие, грц. *παραθαλάσσιον μέρος*
'приморска страна' Мин, Прол (Микл).

приморьнии, грц. *παράλιος* 'приморски' в
съчетание с **мѣсто** – на **многахъ** **мѣстѣхъ**
приморьныхъ ... ЕфрКрм.

приморьскыи, грц. *ὁ παρὰ τὴν θάλασσαν*
'приморски' в съчетание с **градъ**, **страна** и
под. – **приморьска страна** Мин, Прол (Микл);
грады приморьскии, грц. *τῶν πόλεων τῆς*
παραλίας. Срв. и съвр. българско МИ
Приморско.

В старите паметници паралелно с
прилагателните **приморьнии** и **приморьскыи** се
използва и предложният израз **при мори**, грц.

³ Вж. също у Срезн и Микл относителните
прилагателни към **поморие** **поморьнии** (~ **пѣскѣ**) и
поморьскыи (~ **градъ**, ~ **къмъ** **земли**).

παραθαλάσσιος 'край морето, приморски,
крайморски' Супр 128, 23.

- жителски наименования:

поморьникѣ 'жители на поморието' Микл.

поморяне 'жители на поморието'⁴.

У Геров е засвидетелстван *poimen personae*
заморец, **заморка** 'човек, дошъл отвъд
морето'⁵, както и прилагателното **заморски**
'отвъдморски', отбелязано от Срезн в късни
руски паметници – **заморьскыи коупьцѣ**
НовГЛ⁶.

Българските диалекти от крайморските
райони също показват изобилие от думи,
образувани от корена на думата **морѣ**. Тук
ще отбележа многобройните наименования
за 'морски вятър': **морелин/ моралин/**
морлин 'североизточен вятър, който духа
откъм морето' (Странджа), **мореник** 'вятър,
идващ откъм морето' (Бургаско, Варненско,
Малко Търново, Царево); **морник** 'вятър,
идващ откъм морето' (Варненско); **моренин**,
морянин 'вятър, идващ откъм морето'
(Варненско, Костинбродско, Провадийско,
Поморийско, Шуменско), 'източен вятър'
(Габровско, Севлиево, Елховско,
Добричко); **морнина** 'източен вятър'
(Карнобат); **морян** 'югозападен морски
вятър' (Исперихско); **морения**, **моряна**
'вятър, който идва откъм морето' (Соколово,
Балчишко, Варненско); **моряк** 'топъл и
влажен вятър, който духа откъм морето'
(Айтоско, Балчишко, Варненско, Габровско,
Карнобатско, Елховско, Кубратско,

⁴ Срезн засвидетелства думата с пример от ПовВрЛ,
където тя е употребена като наименование на
славянско племе на Балтийско море. Вж. и
Поморянче в бълг. нар. пес.: *Носи у Митре*
Поморянче, налбантина, верна побратима, да ми
коит коня вересия (Миладиновци). Цит. по БЕР, т. 4,
с. 240. Срв. също **поморкиня** в бълг. нар. пес. (Герв).

⁵ Вж. и в съвр. български диалекти синонимните
презорец (Ботевградско) 'човек отвъд морето',
презморка ж., **презморкина** (Воляк, Софийско)/
презморкиня (Перник, Белоградчик), **презморчанка**
(Коиловци, Никополско), **презморче** (Подгумер,
Софийско; Дърманци, Врачанско), **презморянка**
(Миладиновци) **презморчин** 'турчин' (Миладиновци)
от **презморѣ** 'много далеч' (Доброславци, Софийско;
Тръстеник, Плевенско); **прекоморац** (Агино село,
Коумановско). БЕР, Т. 4, 240-241.

⁶ Срв. нвб. **заморски**.

Царевско, Провадийско, Поморийско, Разградско, Сливенско, Тервелско)⁷.

В старите писмени паметници се съобщава за сладки и солени морета: вода текούщи ...въ море солища, до конца оскоудѣ (грц. *θάλασσα ἄλος*) ИсНав3:16 по ркп. XIVв.; солноѹ море ИсНав12:3 по ркп. XIVв.⁸; рѣка срѣдѣ морѣ текѹщи сладѹка (грц. *γλυκύς*) ГрНазXIV.⁹ Последният пример е илюстрация и на употребата на рѣка в значение на ‘морско течение’.

Към разглежданата тематична група се отнасят и дериватите със семантичен и словообразователен връх съществителното *вълна*¹⁰. Засвидетелствана е още в класическите стб. паметници:

ВЪЛНА, грц. *κύμα* ‘водна издутина, която се движи’ — и **ВЫСТЪ** **ВОУРѢ** **ВѢТРЪНА** **ВЕЛИѢ**. **ВЪЛНЫ** же **ВЪЛИВААХЪ** **СА** **ВЪ** **ЛАДИЖЪ** **ѢКО** **ЮЖЕ** **ПОГРЪЗНИЖТИ** **ХОТѢКАШЕ** Мк4:37 Мар, Зогр; **КОРАВЪ** же **ВѢ** **ПОСРѢДѢ** **МОРЕѢ** **ВЪЛАА** **СА** (Остр **ПОГРЪЖАА** **СА**) **ВЪЛНАМИ**. **ВѢ** **ВО** **ПРОТИВЪНЪ** **ВѢТРѢ** Мт14:24 Мар, Зогр, Ас; **СЪМЪЩАА** **ГЛЪВИНЪ** **МОРЕСКЪ**, **ШЮМОУ** **ВЪЛНЪ** **ЕГО**, **КЪТО** **ПРОТИВЪ** **СТАНЕТЪ** СинПс 64:8; **ТЫ** **ВЛАДЕШИ**

⁷ БЕР, т. 4, 240-241.

За сравнение РБЕ засвидетелства следните деривати със словообразователен връх думата *more* в нвб. език: **морелетник** ‘чайка; морелечение ‘използване с лечебна цел на климата на морското крайбрежие и свойствата на морската вода’; **моренце**, *умал.* от море; **мореплаване**, **мореплавание** *остар. книж.*, **мореплавател**, **мореплавателен**, **мореплавателка**, **мореплавателски**, **мореплавец** *остар. книж.*, **мореплаводство** *остар. книж.*, **моретръс**, **мореходен** *остар. книж.*, **мореходец**_{1, 2}, **мореходство**, **морец**. Вж. също в БЕР, Т. 4, с. 241 **мореходене**.

⁸ Вж. също у Срезн по данни от късни паметници **ВОДЫ** **ГОРЬКЫА** ДанИг.

⁹ Вж. също у Срезн по данни от късни паметници **ВОДА** **ЖЕ** **ВЪ** **НЕМЪ** /**МОРЕѢ** **ТИВЕРИАДСКОМЪ**/ **САДКА**, **ВЕЛЪМИ** **ИСПИТЬ**, **ЯКО** **ВЪ** **РѢЦѢ**, **НЕ** **СОЛОНА** ДанИг.

¹⁰ По данни на БЕР думата е обща за част от славянските езици (срв. рус. *волна*, чеш. *vlna*, пол. *welna*) и е сродна с лит. *vilnis*, *vilnià*, латв. *vilna*, ствиснем. *wella*, алб. *vâlë* ‘вълна’, авест. *varəti*, стинд. *īrtī*, както и с рус. *валить*, *вал*, бълг. *валям*. Извежда се от ие. корен **wel-* с начално значение ‘това, което се валя, търкаля’.

ДРЪЖАВОЖ **МОРЕСКОЖ**, **ВЪЗМЪЩЕНИЕ** **ЖЕ** **ВЪЛНЪ** **ЕГО** **ТЫ** **ОУКРОТИШИ** СинПс88:10; **ВѢСТЪ** **ПАСТОУХЪ** **ЗВѢРѢ** ...**ВѢСТЪ** **ВЪЛНЪ** **КРЪМЪНИКЪ**, **ВѢСТЪ** **ПРИСТАНИЩЕ** **ВОУРЪЖ** Супр 509,29 // **ОБРАЗНО** **ПРИВРЪГОША** **СА** **ВЪ** **ТВРЪДЫИ** **КАМЕНЪ**, **НЪ** **ВЪ** **ПѢНЫ** **ВЪЛНЫ** **ИХЪ** **РАЗИДОША** **СА** Супр 448, 19; и **ВЪЛНЫ** **НЫНЖИТИЯ** **ХРАННО** **ПРѢПЛОУТИ** Супр 498, 5 **ВЪЛНА** **МОРЕСКАЯ** Ис48:18 по ркп. XIVв.; **ИТИ** **АКЫ** **ВЪЛНАМИЪ** **СѢМО** **И** **ОНАМО** Изб1073г. **ВЪ** **ВЪЛНАХЪ** **ЖИТИНСКАХЪ** Сб1076г. **ВЪЛНЫ** **МИНОУЯ** ПандАнтXIV. **ПЕТРА** **ЖЕ** **ЕГДА** **РЕКЪ** **КОГО** **ГЛЪЖ** **ПО** **ВЪЛНАМИЪ** **ПѢШАХОВАВЪШАГО** ГрНазXIV.

Към това словообразователно гнездо ще изброя още думите:

ВЪЛНЪНЪ ‘който се отнася до вълна; на вълните’ — **ВЪЗАЛКА** **ИЖЕ** **ПО** **ПѢНАМИЪ** **ВЪЛНЪНЫМИЪ** **ХОДИ** **И** **НОГОУ** **ВЪ** **ВОДѢ** **НЕ** **ОМОЧИ** Супр 344,23; **МОРЕ** **СВОАВЪЛНЫ** **СЪПРАТАА** **НА** **ШЪСТВИЕ** **ВЛАДЫЦѢ** **ГОТОВЪЯШЕ** **СА**; **А** **ОНѢХЪ** **СРЪДЦЕ** **ВЪЛНЪНЫМИЪ** **ОУВОНЧЪНЫИХЪ** **ОУСТЫ** **ПѢНЯШЕ** Супр.399, 9.

ВЪЛНИТИ **СА**, грц. *κυμαίνω*, *σαλεύομαι* ‘вълнувам се’ — **НЕ** **ВО** **ВИЖДА** **ВЪЛНЪ** **ВЪЛНАЩЕСА** Златоостр; **НЕПРОХОДИМО** **ВЪЛНЯЩЕЕСА** **МОРЕ** Ирм ок. 1250г.; **ОТЪКРЫШАСЯ** **МОРИЮ** **ВЪЛНЯЩЮСЯ** **ОСНОВАНИЯ** Пак там; **ВЪЛНАЩЕЕСА** **ВОУРЕЮ** **МОРЕ** Пак там.

ВЪЛНЕНИЕ, грц. *κλύδών* ‘вълнение’ — **ЗАПРѢТИ** **ВѢТРОУ** **И** **ВЪЛНЕНИЮ** **ВОДЪНОУМОУ** **И** **ОУЛЕЖЕ** Лк8:24 Мар Зогр Ас; **ЗАКЛИНАИЖ** **ТЪ** **БГОМЪ** ...**ЗАПРѢЩЪШИИМЪ** **ВѢТРОМЪ**, **И** **ВЪЛНЕНИЕ** **МОРЕСКОЕ** **ОУКРОЩЪШЕМЪ** СинЕвх 53а 15-16; **МНОГА** **ВОЛНЕНИЯ** (грц. *κυματώσεως*) ЕфрКрм; **ИЗЪ** **ВОУРНА** **ВЪЛНЕНИЯ** (грц. *τρικυμία*) ПандАнтXIV.

ВЪЛНОВАТИ, грц. *κυμαίνω* ‘вълнувам’ — **ОБРАЗНО** **ВОУРЯ** **МА** **ВЪЛНОУЕТЕ** **ГРѢХОВЪНАЯ** МинПутXIV.

ВЪЛНОВАТИ **СА**, грц. *κυμαίνω* ‘вълнувам се’ — **ВЪЛНОУЖЩЕЕСА** **МОРЕ** Изб1073г.

ВЛЪНЯТИ СЪ — СЪДАЩИНИМЪ ВЪ ТЪМЪ СЛЪНЦЕ ПРАВЪДНОЕ ЯВИ СЪ, ВЛЪНЯЮЩИМЪ СЪ ОТИШИНЕ И НЕВЛЪНАЩЕЕ СЪ ПРИСТАНИЩЕ Супр 251, 21;

МЪНОГОВЛЪНЪНЪ ‘бурен’ — образно СТРАСТНОЕ ОУСТЪПИ МНОГОВЪЛЪНОЕ МОРЕ Мин1097г.

ТРЪВЛЪНЕНИЕ, τρικυμία ‘буря’ — МОЛИМЪ СЪ ВСЕГО ТРЪВЛЪНЕНИЯ ИЗБИТИ Мин1096г.

ТРЪВЛЪНЪНЪНЪ ‘бурен, развълнуван’ — ☩ ВСАКОМЪ МА ТРЪВЛЪНЪНЪНА БОУРА ИЗБАВИ Мин1097г.

На морето се противопоставя сушата. В старите писмени паметници тя се именува:

СОУША — ОБЪХОДИТЕ МОРЕ И СОУШЖ Изб1073г.

СОУХА, -ая (sc. земля) — ОБЪХОДИТЕ МОРЕ И СОУХОЮ (ξεράν) Mt23:15 Четвероев1144г.,

СОУХО, -ое (sc. мѣсто) — 1. Сухо място; 2. Суша, бряг — ИЗВЕЗЪШЕ КОРАБЪ НА СОУХО /Остр. на землиж/, (грц. ἐπὶ τὴν γῆν) Лк5:11 Мар Зогр Ас); 3. Материк, континент — ПОДЪГЪМОРЪНИИ БО ГРАДИ ...ВЪЗЕМЮЩЕ ЕЖЕ ОУ МОРА; А НАМЪ, ИЖЕ НА СЖСЪ, И ИЗБИТЪЧНОЕ БЕЗЪ ОУСПѢХА, И НЕДОСТАТЪЧНОЕ НЕДОМЫШЛЕНО (грц. ἡλειρώτης) ГрНзХІв.

Срв. също СОУХОМЪ, ПО СОУХОУ ‘по суша’ ≠ ПО МОРИ ‘по море’ — ПОХОДИЛЪ ЯКОЖЕ ПО СОУХОУ ВРЪХОУ МОРЕА, БОУРЪЖ ВЪТРЪНЪ ОУТОЛИЛЪ СЛОВОМЪ Супр 473, 19.

Към общите понятия в разглежданата тематична група ще отнеса и наименованията за крайбрежната ивица. Те са добре илюстрирани в следния цитат от Богословието на Йоан Екзарх:

И така, водите се събрали в своите сборища и се явила сушата (СОУША, грц. ξερά)... Образуваха се различни морета (пѣчина, грц. πέλαγος), както и планини (ГОРА, грц. ὄρος), острови (ОСТРОВЪ, грц. νῆσος), заливи (ОТКОТЪ, грц. ἀγκών) и лагуни (ПРИСТАНИЩЕ, грц. λιμὴν), заедно с различни брегове (ЛЖКЪ, грц. κόλπος), едни от тях плитки и с пясъчни плажове (ЕГИАЛЪ, грц.

αἰγιαλός), а други стръмни и дълбоки още в самото начало (АКТА, грц. ἄκτῃ)¹¹.

Ще отбележа също думата ЗАТОКЪ ‘залив’ — БЪШАШЕ ВИДѢТИ ... ВЪ ЗАТОЦЪХЪ ГРОМАДЫ МЪТВЪХЪ ПовВлахерн Бог¹².

ВОДЕН ТРАНСПОРТ (ПРЕВОЗНИ СРЕДСТВА И ТЕХНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ)

В средновековните български писмени паметници има богат арсенал от думи и изрази, означаващи изобщо ‘придвижвам се по вода, плавам’. В езика на КСП се употребяват 6 думи с корен -плав-/-пльив-/-плов-, а запазените по късни преписи преславски паметници увеличават списъка на думите от гнездото с още 7 единици. Тук ще спомена:

ПЛАВАТИ, грц. πλέω, φέρομαι, ἐννέχομαι ‘пътувам с кораб, пътувам по море, плавам’ — ОУБОН СЪ ВЕЛИЧЪСТВА...ПИСИДОНА. ОУБОН НЪСИ ЛИ НИКОЛИЖЕ ПЛАВАЛЪ ПО МОРОУ, ДА ВЫ ОУВЪДЪЛЪ СТРАХЪ ЕГО Супр; ПОМАНИ, Ѓи, ПЛАВАЮЩИХЪ И ВЪ ПЪТЪ ШЕСТВОЮЩИХЪ СЛУЖ; ИЖЕ ПЛАВАТИ ПРѢСТАНОУТЪ (тоῦ γυρεύειν παύσονται) ЙоЛествХІв. Думата е засвидетелствана още в Изб1073г., ГрНазХІв., ЙоЕШ, ЙоЕБ. Вж. също в ТихДам (и поиде айль заточень и плава по море 6.43б).

ПЛАВАНИЕ, грц. πλοῦς, τὸ πλεῖν ‘мореходство’ — ГРЕБЦИ ЖЕ ВЪЖИ ПЛАВАНИЮ КОЗМИИИД¹³.

ПЛАВЛЯТИ, грц. ἄγω ‘превозвам по вода’ — ПЛАВЛЯХОУ ВЕСЛЪНИЦИ ТВОИ Ез27:26 по ркп. ХІв.

ПЛОУТИ, грц. πλέω ‘плувам’ — ПЛОУ ИЙСЪ МОРЕ Супр; ЕЛИКОЖЕ КОРАВЛЕМЪ МОЩИ ПЛОУТИ СКВОЗЪ РЪВЕНИЦЪ ГрНазХІв.; КОУПЪЦЪ... ПЛОУВЪ

¹¹ Гл. 23 „За водите”.

¹² В нвб. език думата *заток* се пази в диалектите. Вж. също РИ *Затоките* при Разлог. — Словен. *zatok* ‘залив’, рус. *заток* ‘речен завои’, оукр. *затока* ‘залив’, чеш. *zátoka* ‘малък залив’, словаш. *zátoka* ‘залив’, пол. РИ *Zatoki*, приток на Висла. Отглаголно образувание от *затока*, друга степен н корена в *тека*. Заето в рум. *zătoacă* ‘ръкав на река между брега на реката и един по-голям остров’.

¹³ Срв. в нвб. език *море-плавание* *остар.* (1843, Ив. Богоев), *море-плаванье* 91871, С.С.Бобчев).

ПатСинХІв. Вж. също в ТихДам **плувам** (и плѣва до градъ лавдикіа, и излѣзе изъ корабъ 40.320б).

пловѣтиє, грц. πλοῦς, τὸ πλεῖν ‘пътешествие по вода’ – ни едина ластовица весны творить...ни пловѣтиє єдино морянина ГрНазХІв. безъ бѣды пловѣтиє ЙоЛествХІв.; на пловѣтиє повѣтрѣя тревожеть кормьникъ, а на богатѣство оумъ и вазнь. Пчела

прѣплавати *несв.*, διαπορεύομαι – За морски съд ‘преминавам водно пространство, преплувам/преплавам’ – се море великое пространство. тоу гади имже нѣсть числа...тоу корабли прѣплаваѣтъ СинПс 103, 26; по краѣ прѣплаваѣмъ, оставльши великое и глѣбокое море (грц. διαπορεύονται) ГрНазХІв.

прѣпловѣти *св.*, грц. διαπλέω, διαπεραίνω, διαπεράω, περάω, διαπορθμεύω, διατρέχω ‘премина с плуване/плаване водно пространство, преплувам/преплавам’ – и влѣзъцию ємоу въ корабъ оулеже вѣтръ ... и прѣпловѣвши придѣ въ земли генисарѣѣ Мт1434, Сав; и на пѣти яко прѣпловѣхъ ѿрданъ Супр; прѣпловѣвъшоу ѿсоу паки въ корабли на онъ полъ, съвѣра сѣ народъ многокъ къ немюу (грц. διαπεράσαντος) Мк5:21 Остр; и събравъши плѣкы своѣ, прѣпловѣвши рѣкѣ рекъмѣж доунавъ. в образни употреби: трѣвѣлѣннѣя лютихъ казни по соухюу прѣпловѣла юста Мин1096г.; вѣтрѣлѣмъ крѣпнѣмъ вѣзвѣшасѣ, прѣпловѣлъ єси вес троудѣ лютоюу поучиноу напасти жития Мин1097г.; прѣпловѣ море сего жития (грц. διαπλεῖν) ГрНазХІв.

отъплывѣти, грц. ἐκπλέω ‘отдалечавам се от берега, отправям се на пътешествие по вода, отплавам’ – мжжъ нѣкто отъ асияны земли сы ...всѣдѣ въ корабъ. и малы въ пѣчинѣ отъпловѣвъ, нѣ отъ коєго сѣпротивовѣтрѣя вѣзврати вѣзврати сѣ съ многожъ вѣдожъ въ аскалонъ. и хотѣвъшоу ємоу по двою дѣнию отъпловѣти. яви сѣ ємоу въ снѣ аггелъ гнѣ

Супр; отъпловѣхъ въ кесарию НиконПанд; отъпловѣвъ съ дары царьскыни ЙоМалХрон; приготовилъ сѣ баше отпловѣти въ коринтъ ЙоМалХрон

приплавати, грц. καταπλέω ‘приближавам се към берега, акостирам’ – страньникомъ приплавающимъ и отъплавающимъ МинЧетФевр

приплывѣти ‘приближа се към берега, акостирам’ – влѣны лютихъ мѣни-крѣмъчѣствѣемъ хѣмъ приплывѣта, въ пристанище бжѣствѣноуемоу цѣствѣноу пристаста Мин1097г.¹⁴

поплывѣти, в безл. 3 л. ед.ч. поплывѣтѣсѣ ‘държа се на водата’ – строино ти ся поплывѣтѣ ПатСинХІв.¹⁵

поплавати, грц. πλανάω, *прен.* ‘скитам се, блуждая’ – поплавати поустыню Ис16:8 по ркп. ХІVв.

исплавити, грц. ἐξερεύω ‘за река или море – изхвърлям на берега’ – исплавитъ рѣка жабы. Изх8:3 по ркп. ХІVв.

В среднобългарския превод на Троянската притча е засвидетелстван глаголет **допловѣти** ‘стигам определено място по вода, доплувам’ – подѣ трѣж.¹⁶

¹⁴ Срв. у Срезн в по-късни текстове със значение ‘приближавам се към берега, акостирам’ също и глаголите *приплавати* *несв.* (тоу корабли приплавѣють МерПравХІVв.) и *приплывѣти* *св.* (приплы подѣ грѣ ПовВрЛ), както и съществителното *приплавъ* ‘това, което е доставено по вода; изхвърленото на берега от морето’.

¹⁵ Срв. у Срезн в по-късни текстове *поплывѣти* в лична употреба със значение ‘плувам известно време. Същият речник засвидетелства от корен -плав-/пльв-/-плов- още следните думи: прилагателните *плавнѣ* и *поплавнѣ*, отглаголното съществително *расплавление* ‘разтваряне’ и името за лице *пловѣтъ*.

¹⁶ Вж. у Микл. още *доплывѣти*. Същият речник засвидетелства от корен -плав-/пльв-/-плов- още следните думи: *вѣплывѣти*, *вѣспловѣти*, *вѣспловѣти*, грц. ἀναπλέω (коли камени вѣспловѣтъ по водѣ); *вѣспльвати* ‘карам нагоре по течението’, *заплавити* сѣ, *запловѣти* ‘начевам да плувам, заплувам’, *испловѣти* ‘излизам на повърхността на водата’, *напловѣти* ‘наводнявам,

Тук ще отбележа също и видовата двойка глаголи **вести/ возити (сѧ)** и техните префиксални производни **прѣвести, извести** и др. под., които също могат да означават ‘придвижвам (се) по вода’ (**аще и по морю плавишия, аще и рѣкоу возишия** ЕфрСир; **извезъше кораблѣ на соухо /Остр. на землиж/, грц. κατάγω**) Лк5:11 Мар Зогр Ас; **прѣвезоша ѧ** (тѣлеса стѣхъ) на **врѣгъ рѣкы** Супр; **прѣвезшеса, прїдоша на землиж** генисаретскѧ Мт14:34 по ркп. XVв.; **повезти** подъ трож Троянска притча)¹⁷. Вж. също в ТихДам: и рекоше корабниците междѧ себѣ си да поидѣ да си привезѣмъ корабѣтъ на пристанището... ТихДам15.149б; **корабникъ нѣкои** житопродавецъ наплѣни корабѣ свои със пшеница и щѣше да ю завезе на френска земля. и у тѣзи ноцѣ яви мѣ се стѣи николае насънѣ и рѣ мѣ где ѿвозишь тѣзи пшеницѣ ТихДам15.142; и рѣ емѣ. тѣзи пшеница где мислишь да ю завезешъ... послушаи мене и ѿвези ю въ солѣнь --- и давамъ ти сега три жльтицы ...и кога ю довезешъ а ты си ѣзми и що е встало сичка цѣна ТихДам9.69б; **плача** оти не ѣзе гемициатъ моа стлѣпъ да го ѿтвезе на черковата стѣмѣ геωγiо ТихДам39.312б; и пакъ му доде на умъ тия ако доде сега, че как ще да мине iорданъ като нема корито да го прѣвезе. ТихДам17.174.

потопявам’, **наплѣтние** ‘наводнение, потоп’, **поплѣти, плывати, плыти** navigare, **плытънъ** navigans, **приплавати** adnatare; **приплавити** advehere; **расплѣти** navigando separari; **съплѣти** navi devehit; **confluere** (народъ съплѣветъ се отъвьсоудѣ); **плавѣство** ‘navigatio’, **плавѣствовати** ‘navigare’, **плавъ** ‘navis’.

¹⁷ Вж. също в по-късни паметници по данни на Срезн и Микл изразите **повозы возити** и **возъ возити**, както и префигираните **деривати** **привести** ‘доставям по вода; приближавам към брега’ (идоша по волзѣ вси людѣ в болгары и привезоша (жито) и тако ожиша. ПовВрЛ; **привести** корабль Микл), **прѣвозъ** (прѣвозъ съ оноѧ страны днѣпра ПовВрЛ). Микл регистрира също **привеслати** и **привозити** със значение ‘advehere’. и **прѣвозъникъ** ‘превозвач’.

В старите писмени паметници са засвидетелствани редица названия за превозни средства по вода, използвани за транспортиране на товари и пътници, а също и за риболов¹⁸. Като една от най-старите гръцки заемки в българския език, усвоена още през дописмения период по устен път, се счита думата **коравъ/ коравль**, грц. κάραβος, πλοῖον, ναῦς, ὀλκάς, πηδάλιον; **navis** ‘плавателен съд без значение колко голям’¹⁹ – **вълѣзшоу емоу въ коравль, по немъ идѣ оученици его** Мт8:23 Мар, Зогр, Ас, Сав; **дѣмъ воурѣномъ съкроушитѣ коравля тарѣсисѣкыѧ** Пс47:8 Син; **имѣаше сии коравль котѣкы желѣзны** Супр; **въ врѣмѧ оно вълѣзе ииѣтъ въ коравль и оученици его** (грц. εἰς πλοῖον) Лк8:22; и **ини прїдоша коравли отъ тиверияды** (грц. πλοῖάρια) Йоб:23; **исплѣниша ова коравлѣ ѣко погрѣжжати сѧ има** Лк5:7 Зогр Мар Ас; **азъ прѣвѣваю въ коравли** (грц. εἰς τὸν κάραβον) ПатСинXIV.; **а еже не въздрѣжѣнѣ ясти, подобьно естъ каравлю оврѣмененоу**. ПандАнтXIV.; **да не и сами въ коравли погрѣзнемъ, и потопимъ дарѣ** (грц. ναῦς) ГрНазXIV.; **коравль въ поучинѣ сын, имѣя малоу скважницю, потапляетъсѧ**. ЕфрСир // Образно – **плоу ииѣтъ море вогъ въ лдни, дрѣво въ тѣ днь дастѣ оуспѣхъ. азъ же приахъ дрѣво вѣчное благо, еже примѣтъ**

¹⁸ Графитни изображения на кораби са открити в Плиска, Преслав, Никопол и Басараби (дн. в Румъния). Те се датират от IX-X в. В Боянската църква край София е изобразен ветроходен, едномачтов кораб с четвъртито ветрило и горна рея, има висока кърма с платформа и висок нос. Този кораб се управлява не с кърмови гребла, каквато е практиката в Средиземно море през XIII в., а чрез рул. В църквата "Св. 40 мъченици" във Велико Търново също има изображения на кораби. Едно от тях представлява галера, която по това време е най-разпространеният тип кораб. Използвана предимно за военни нужди, галерата има от 16 до 26 гребци и една или две мачти с новото триъгълно, наричано латинско платно.

¹⁹ Вж. също в нвб. *коравя събир*. (БЕР, т. 2, 626-627), *коравия* ‘ладия’ *остар*. (И. Алженов- БЕР, пак там).

въ коравья мѣсто доуховъныхъ проныривныхъ отърѣжъ вьны Супр²⁰.

В дамаскинарската литература думата *кораб* се употребява вече в съвременното значение ‘голям морски плавателен съд’: нѣкои житопродавецъ напълни корабъ свои съ пшеница и щѣше да ю завезе на френска земля ТихДам15.142; разбрах, господине оти носишь у корабъ мраморе. ами ти се млю да ми продадешъ ѿ тѣхъ ТихДам9.68б-69.

В кодексите са съхранени и употреби на умалителни форми на думата *корабъ*:

корабльць, коравлиць, πλοiάριον, πλοiον – дѣва коравлица Лк5:2 (грц. δύο πλοiάρια); съниди въ коравлиць (грц. εις τὸ πλοiον) ПатСинXIV.; коравлицю же съ мнихомъ къ встровоу приближшоуся (грц. τοῦ δὲ πλοiίου) Гам²¹; тѣзи ноць поспахъ и на утрѣ наидохъ тамо малкъ корабъць и прѣминъа на внѣзи странъ ТихДам17.171б

коравиць, πλοiάριον, πлоiον – а друзнии оученици коравицеиъ придоша (грц. πλοiαριῶ) Йо21:8; видѣ дѣва коравица стоиашта при езерѣ (грц. πλοiα) Лк5:1-2 Зогр Мар;

коравица, грц. πλοiάριον, πлоiον (сѣи папа новьи въ врѣтище въврѣженъ и въ коравицоу вѣложенъ и въ море въриноуѣтъ сконча сѧ ПролАвг.

Още в КСП са регистрирани фонетичните варианти *алѣдии, ладии*, грц. πλοiον, σκάφη ‘лодка’ (оузърѣ *якова зведеова*• м оана братра его• м та въ ладии• завѣзаашта мрѣжа Мк1:19 Зогр, въ ладии Мар; вѣлѣзъше въ ладиижъ ѣдѣахъ на онъ полъ морѣ Йо6:17 Мар), както и умалителното *ладница*, грц. πλοiάριον, πлоiον ‘малка лодка’ (въходоаштоу емоу въ ладиицъ Мк5:18 Зогр Мар.

Облиците *алдия/ ладия* – морфологичен вариант на *алѣдии/ ладии* – се срещат в

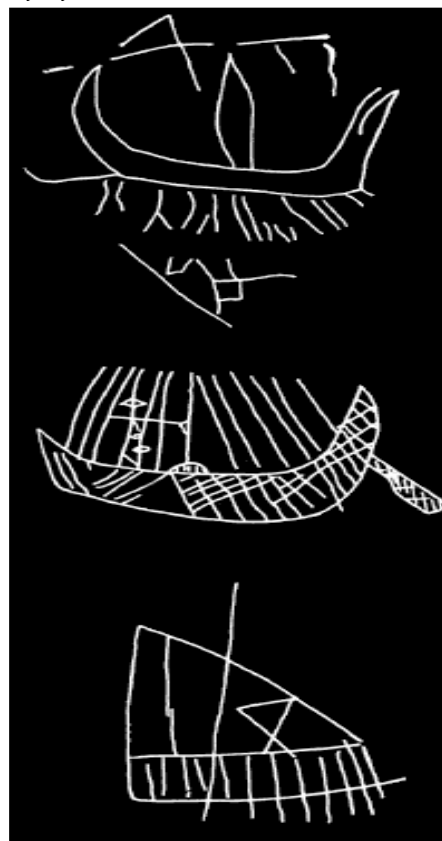
²⁰ Към тази дума е засвидетелствано и относителното прилагателно *корабльскъ*: на всю узърчъ коравльскы доброты Ис2:16 по ркп. XIVв..

²¹ Вж. в нвб. *корабец, кораблец, умал. остар* (БЕР).

Преславската книжнина: якоже мѣхъ влагъ маслодрѣвья испълнь вѣлноу прѣнести и оутишити сѧ творим алдии (грц. ὀλκάδα) ЙоЛествXIV.; акы нѣкыми алдїами радостенъ позоръ даа МинЧетАпр. Вж. също формата *лодья* в Четвероев 1144г. (вѣлѣзъше въ лодью Йо6:17 /*корабль Остр*/). Съвременният континуант лодка е отбелязан у Срезн в късни текстове (*лодъка*).

В КСП е засвидетелствана и заемката *галей, galea, γαλέα* ‘лодка’ (въ галииж Йо6:17 Зогр /въ коравъ Ас/)²².

В „Юдейската война“ на Йосиф Флавий присъства още един термин – *огары/ гары* грц. τριήρης ‘галера с три реда гребла, триера’ (и тоу исшедъ из гаръ и нача на конихъ поутъшьствовати; отътоудоу поя огары *трегребныя* ЙоФлав).

Изображения на кораби върху стените на крепостите и църквите в Плиска и Преслав. (графити)

²² Същата отбелязва и Срезн в късни паметници (и тоу оставиша всѣ носады и галѣкъ ИпЛ).

СЯС документира думата **прѣвозъ** със значение ‘кораб’ (въсѣдъ въ прѣвозъ отвезе се въ соурію).

Лексемата **члѣнъ** (правописни облици: чолнъ, челнъ, челонъ), грц. σκάφη, означава ‘лодка еднодрѣвка’. В ръкописната традиция на Апостола тя се редува на места с думата **прѣходьць** (тъгда воини отрѣзавше жжа прѣходьцоу и оставиша отпасти Деян 27:32 Струм /чльновомъ Карп/); и **низьвѣсишимъ прѣходець въ море** Деян 27, 30 Струм /чльны Карп/²³.

Микл посочва още думите **плавъ**, **плавалище** ‘navis’ и **варка**²⁴, което според едни източници се смята за заемка от италиански, предвид тесните взаимоотношения с генуезките търговци, а според други идва от грц. βάρη.

Тук е мястото да отбележим и термина **насадъ**, констатиран у Козма Индикоплов (въ лодияхъ и въ насадѣхъ /грц. μετὰ ναυτικὸν στόλου/).

В дамаскинарската литература е засвидетелствана за пръв път думата **гемия** ‘неголям кораб, обикновено с платна’: и за два дни дойдоха до морето и найдоха геміа и влѣзѡха вътре да прѣминѡтъ на ѡнази страна ТихДам5.32.

Пак там е регистрирана и употребата на **корито** в значение ‘неголям плавателен съд, лодка, ладия’ – и пакъ му доде на умъ тия ако доде сега, че как ще да мине ѡврданъ като нема корито. ТихДам17.174.

От названията за части на кораба в старите писмени паметници са документирани следните:

носъ, грц. πρῶρα ‘предна част на кораба’ – а кормника два вѣста, единъ на кормѣ, а дрюгын на носѣ, и аможе хотѣхѡу, тамо поидѣхѡу, не обрацающа лодьями ЛаврЛ.

В дамаскините се среща названието **рът** ‘издигната предна част на кораб’ – и яви им’

се тогази стѣ николае на рѣтѣ кораблю ... ТихДам15.149б.

крѣма, грц. πρῦμα ‘задната част на кораба, кърма’ – засвидетелствана за пръв път в КСП (самъ на крѣмѣ навѣзглавѣници съпа Мк4:38 Мар Зогр; на крѣмѣ посаждаетъ ГрНазХІв. расыпа воурейж тихъжж крѣмж помышлени ГрНазХІв.// Образно корабль без веслъ сы, кормични с кормы оставить шьствовать въспать чюю же и приврацатися НиконПанд).

За *рул*, gubernaculum историческите речници посочват три словообразователни дублета:

крѣмило, грц. πηδάλιον ‘кормило’ – засвидетелствана в преносни контексти: **приятъ си на роукоу црѣквѣноу кѣрѣмило, кѣ кѣрѣмильникоу хѡу пришьдъ Мин109бг.; окѣрмяемы кѣрмилы и вѣтры дхѣбными ... въ пристанъ тихъ прѣпочи МинМайХІв. и яви им’ се тогази стѣ николае ... и пое крѣмило и наче самси да крѣми ТихДам15.149б.**

крѣмильникъ, грц. πηδάλιον ‘кормило’ – кѣ кѣрѣмильникоу хѡу пришьдъ Мин109бг.

крѣмильце, грц. πηδάλιον ‘кормило’ – обрацаются малыми кормильцями, кормильникомъ Яков3:4 АпХІVв.

В значение ‘дно на кораб’ е засвидетелствана думата **пжчина**, по-известна като преводен еквивалент на πέλαγος ‘море’²⁵: **иона же, слѣзъ въ поучиноу корабля, спаше** (грц. εἰς τὴν κοίλην τοῦ πλοίου) – Йона 1:5 по ркп. от ХІVв. Срв. също якоже корабль въ поучинѣ сын имѣжи малж сквожницѣ и отъ малыж тож толико величество корабное потаплѣетсѣ 30в3 Лес²⁶.

Ще отбележа и няколко наименования за корабно платно:

²³ Цит. по Макаријоска 2003: 216.

²⁴ Варка вж. също у Срезн.

²⁵ Вж. например: въсѣдъ въ коравь • и малы въ пжчинж отъплѡувъ Супр 294, 1; оуиѣ емоу естѣ да потопатъ 1 въ пжчинѣ моретѣ Мт 18, 6 Мар, Зогр-лл.

²⁶ Цит. по Макаријоска 2003: 216.

адрило/ ядрило, грц. *κατάρτιον, ἰστίον* ‘широко грубо платно, прикрепено към мачтата на кораб, за да се ускори движението му при появата на вятър’ – ядрила *протягъше* (*ἰστία*) ЙоЛествХІв.; ядрило корабля МинЧетАпр. *нощию въ снѣ видѣ яко иже егда дияволъ врагъ доброу възыдѣ въ ядрило корабное* (грц. *κατάρτιον*) и *исѣче жжа его* 268в5 Крн. Вж. също в ТихДам **ядрило** – и *онѣа тысѣщници токо щѣхѣ да злѣзѣтъ въ корабѣтъ, и да вдигнѣтъ ядрила, да идѣтъ* 15.1436

адрина/ ядрина/ ядрѣна, грц. *ἰστίον* – *вострастьемъ вышьшеѣ пристанище въперѣ си дѣшоу ядрѣноу* /в др. преписи *ядриноу*/, *бѣче, тепло пристанище*. Мин1096г. Вж. също словосъчетанието *мѣньши ядрина* – предно платно (СтМР 1999: 238).

армено, грц. *ἄρμενον* – *единъ корабьникъ възиде на ядрило горѣ въ сѣдалище да исправитъ армено сѣдалищное* 268в21Крн²⁷. Вж. също в ТихДам **армена** *мн.* – и *направише корабѣ, и вдигнѣше армена. и улѣзе сѣи въ корабѣ и начеха да плавать и видѣхѣ корабьниците какъ е добръ вѣтрѣ* ТихДам15.137

ныи, грц. *ἰστίον* – и *весѣла потѣсають и ныи съшивають* (грц. *ἰστία ῥάπτουσι*) ЗлатострХVІв. /в др. преписи *корабленици ныи съшивають*/.

вѣтрило, грц. *ἄρμενον* – и *воздвигше малое вѣтрило къ дышоушему вѣтрецоу везоухомса на краи Деян 27, 40; красота воиноу ороужие и кораблю вѣтрила* Сб1076г.; *вѣтриломъ ... боурѣ прѣшѣдѣ, тихое пристанище постиже* МинПутХІв.; *вѣтрилѣмъ възвышающеся вѣжия доуха поучиноу немокрѣно проидосте* МинПразнХІв.; *познавъше дыхание вѣтроу къ тѣмъ вѣтрила въздигнѣмъ* НиконПанд; и *прѣз ношь въ девети час дѣхна великъ*

вѣтрѣ и *станѣше пловците да направѣтъ вѣтрилата* ТихДам15.1526

За *весло, гребло* в старите паметници са засвидетелствани и двата съществуващи днес термина:

весло, грц. *κόπη* ‘дървена лопата, с която се кара лодка’ – регистрирана е още в КСП: и *крѣмьникоу же весло пороучаѣше къ боу молимъса* Изб1073г.; *хвалю корабьнич законъ иже прѣжде въдасть весло крѣмьникоу* ГрНазХІв.; *корабленици весла потѣсають* (грц. *κόπας ἀποξέουσι*) Златостр; *корабль вез веслѣ сы НиконПанд; веслы женыи корабль* (лат. *gemis agens naviculum*) МинЧетФевр.

гребло, грц. *κόπη* ‘весло’ – засвидетелствано в среднобългарски текстове: *кормила и оуже и гребла же съ сини* (грц. *κόπας*) Диоптра.

Лексикографските справочници отразяват за термина *котва* ‘железен уред с извити заострени краища, завързан с верига или въже, който се спуска от плавателен съд, за да го закрепѣ’, грц. *ἄγκυρα*, в стб. език наименованията *котѣка, анкира* (понякога като текстологически варианти), както и *котва* с умалителното му *котвица*²⁸ – *отъ крѣмь въздигше анкиры д 27.29 Струм /коткы Карп/; и анкиры отѣмше вѣзѣхѣ са въ мори Деян27:40 Струм /котѣкы Карп/; вѣсѣ котѣкы корабьныи КириерусХІв.; прен. съ котѣками желѣзнами корабль тѣла моего оутвърдивъ* МинЧетФевр.

От названията за лица – вършитѣли на действие в анализираната тематична група ще посоча:

морянинъ, грц. *θαλάττιος* ‘моряк’ – *ни плоутиѣе ѣдино творитѣ морянина* ГрНазХІв.²⁹

²⁸ Вж. Микл.

²⁹ Думата е образувана с формант -jan-, посредством който се произвеждат жителски имена, букв. ‘крайбрежен жител; човек, който живее край морето’. Същото значение има и грц. съответствие *θαλάττιος*. Микл. посочва и думата *морѣнарѣ* *nauta*. Вж. също в съвр. бълг. диалекти *морец*, *мн.ч. морци* ‘моряк’ (БЕР, т. 4, с. 240).

²⁷ Пак там.

корабльникъ/ коравьникъ, грц. κοπηλάτης, *nauta* ‘моряк’³⁰ – засвидетелствано още в КСП /Супр 119: 30/ в словосъчетанието старѣшина **корабльникомъ**, грц. ναύκληρος ‘кормчия’, както и в паметници, запазени по късни преписи: **корабльници твои сжтъ** (грц. κοπηλάται) Ез27:8 по ркп. XIVв. (по-долу същата дума е преведена **весльници** 27:9); **издрекъ бл҃гочестия коравьникомъ** Мин1096г.; **Таче възвахъ коравьникъ** (грц. τότε φωνῶ τὸν караβιάν) ПатСинХІв.; **корабльникъ вѣхъ** (грц. ναύτης) ПатСинХІв.; **завѣтрия и пристанища**, якоже да тамо **корабльникомъ трѡужающимъся въ многыхъ волнахъ привѣгати** НиконПанд; **играеть делфисъ ... и отъпоущаетъ коравьники съ бл҃годшествомъ** ГрНазХІв. Думата се среща и в среднобългарските паметници (МанХрон, Евтимий Търновски), както и в Тихонравовия дамаскин ХVІв.³¹, където в ед.ч. означава ‘собственик на кораб’ (а **внзи корабникъ сирѣ що бѣше на гемїата господарь, дето ѿне стмѣ жената, като ю узе и тоя чѣ разболѣ се** ТихДам5.33б.), а в мн.ч. ‘хората, намиращи се на даден кораб, екипажът и пътниците’ (и толкова бѣше люта **внази бѣра, колкото се строши крьмилото на корабътъ и корабниците съкръстише си рѣцѣте и чакахѣ си съмръта** ТихДам15.137)

От същия корен с друга наставка и диференцирани по значение са вариантите **коравьчии** ‘който плува с кораб и го управлява или притежава’ (твоѡ **пленица сжтъ зависти• и коравьчии вѣси• весла льсти** Супр 400, 15)³² и **коравьчии**, грц. ναυτηγός, *navium fabricator* ‘корабостроител’

³⁰ Към тези имена са засвидетелствани и относителните прилагателни **коравьничъ, коравьничьскъ** (МанХрон) и **коравьничъ** – хвалиж **коравьничъ законъ** ГрНазХІв.

³¹ Вж. и в нвб. **корабленик, коравьник** *остар.* (БЕР)

³² Вж. и в нвб. **коравьчия** *остар.* (БЕР).

(**коравьчии и зѣдъчии и дрѣводѣла** КирЙерусХІв.).

Срещат се няколко словообразователни дублета със значение ‘капитан на кораб’

кръмитель, грц. κυβερνήτης ‘който управлява, кормчия’ – сии **кръмителе твои** Ез27:8 по ркп. XIVв.; **носиши кръмителя, бѣце, всего мира** (грц. οὗτοι κυβερνήται σου) Мин1096г.

кръмьникъ/ кормьникъ/ кърмьникъ, грц. κυβερνήτης ‘който управлява, кормчия’ – гласы кричавы твоѡ **кръмьници твои страхомъ оубоятса** Ез27:28; **хвалиж коравьничъ законъ, иже прѣже вѣдасть весло кърмьникоу** ГрНазХІв. **на плоутѣ во повѣтрия трѣвоуетъ кормникъ Пчела; трѣвѣ во ѳе кърмникоу коравъ творецъ яко раба творецоу** ЙоЕШ // *Образно* **прियाтъ си на рѣкѣ црквѣное кърмилио къ кърмьникоу** хѡу Мин1096г.

кръмьчии/ кърмьчии/ кормьчии, грц. κυβερνήτης ‘който управлява, кормчия’ – яко и **кръмьчи, вълны минуоуя** ПандАнтХІв. **вес хытрости кормичии готовъ к потоплению кораблю вждеть** ПандАнтХІв. **мѣдрын кърмьчии** ЕфрКрм.

кръмьчия/ кормѣчия, грц. κυβερνήτης ‘който управлява, кормчия’ – **Прѣстѣя вѣдычице, рожьшия земьнымъ кърмьчию и га** Мин1096г.

‘Управлявам кораб’ се обозначава с глагола **кръмити**, грц. κυβερνάω, засвидетелстван още в КСП (**имѣннице бо ти зѣлоѡ диаволъ дастъ, а змия кърмивѣши коравъ, адама въ потопъ съмръти съведе** Супр400, 9; и яви им’ се тогази сѣы **николае на рѣтѣ кораблю и пое крьмилото и наче самси да крьми** ТихДам15.149б). Вж. също у ГАМ **кръмьчествовати** (кърмьчествоуя въ **пристаници**).

Съответно ‘управление на кораб’ означават отглаголните съществителни:

кръмьчествиѡ/ кърмьчествиѡ, грц. κυβερνησις – **вълны лютыхъ мѣчени**

крѣмльчѣствѣемь хѣмь приплюста Мин1097г. Думата се среща и у КирийерусXIIв.

крѣмльчѣствование/ кѣрмльчѣствование, грц. κυβέρνησις — и кое ли движение ...без оустроения и ве-крѣмльчѣствования (грц. ἀκυβέρνητος) ГрНазXIв. Вж. също у Микл **крѣмляя**, **крѣмительство**, **крѣмление**, **крѣмование**.

А ето и съхранените в паметниците названия на някои други длѣжности на екипажа:

носѣникъ ‘този, който управлява кораба откъм носа, помощник рулеви’ — и пристѣпи къ нему носникъ Григ /крѣмльчин Орб/. Срв. в по-късен паметник и у Срезн: **носѣникъ не послоушая крѣмника потопи ладью ПаисСб**

лодинникъ/ лодинникъ/ лодьникъ ‘гребец в лодка, корабен войник’ — лодинници и прочее все множество въ мори истопоша ГАМ.

весельникъ, грц. κωπηλάτης, remex, naviculator ‘гребец’ Микл.

гревьць, грц. κωπηλάτης, remex, naviculator ‘гребец’ — **гревьць нукто именемъ феодоуль** МинЧетАпр. Засвидетелствано е и относителното прилагателно **гревьчскъ** ‘който принадлежи на или се отнася до гребец’ — не можетъ единъ кѣрмникъ безъ **гревьчскыя помощи дша сънабъдѣти ЙоЛествXIIв.**

Тук е мястото да спомена и глагола **грети**, **гревлъ**, remigare ‘греба’ — (гревьше же, яко к и е стадин или л оузрѣша иса ходаша по морю /грц. ἐληλακότες/ ЙоБ:19 Остр), както и отглаголното съществително **гревение** ‘гребане’ — и видѣвътъ ѿ страждѣща въ гревении, вѣ во противьнъ вѣтръ инъ ...приде къ нимъ по морю ходѣ Мкб:48 Мар, Зогр.

Микл привежда също **плаватель**³³ с относително прилагателно към него

плавательнъ³⁴ и отвлечено съществително **плавательство navigatio**³⁵.

В дамаскинарската литература със значение ‘гребец на плавателен съд’ се среща думата **пловец** (морето гледахме ѿ дъно долѣ, разигра се и не видѣше се ни сѣхо ни вода и плѣвците си заплетоха рѣцѣте със колѣнѣтѣ и плачѣха и скубѣха се, и ѿ зима не ѣсѣшаха се ТихДам12.117; и плѣвците станѣше да направѣтъ вѣтрилата, и азъ станѣхъ да имъ помогнѣ и прѣпехъ се и паднѣхъ ѣ морето 15.152б)³⁶.

Пак там е засвидетелствано съществителното **гемиджия/ гемеджия/ гемиджия** ‘лице, което работи на гемия или е собственик на гемия’ (и на гемията що бѣше гсподаръ бѣше варваринъ и злѣ человекъ ...и кога прѣминаха и щеха да излѣзѣтъ из геміата, а ѿнѣзи гемиджія поиска много ѿщо бѣха цѣнили ТихДам5.32.

За назоваване мястото, където акостират плавателни съдове, в старите писмени паметници са засвидетелствани няколко термина:

пристанище, грц. λιμήν ‘1. Пристанище; 2. Град с пристани’ — **нынѣ корабль ѿ пристанища изводитъсѣ** ГрНазТкXIVв. // Образни употреби: **къ мжжж твоюмоу обращение твою, рекъше подѣвѣжище твою, пристанище твою** Изб1073г.; **показаѣ ти, сѣноу мои, истинная пристанища** Сб1076г.; **въ тисѣмъ пристанище нынѣ приста** Мин1097г.; **наставити троуждаѣщаясѣ въ пристанище волѣ вжѣя** ПандАнтXIв.

пристанъ, грц. λιμήν ‘пристанище’ — **пристанъ тихъ** МинМайXIIв.; **знаѣ тѣ вѣко, пастѣха добраго и пристана троуждаѣштиннѣсѣ** (грц. λιμένα τῶν χειματιζομένων) ПандАнтXIв.

³⁴ Вж. нвб. **плавателен**. БЕР, т. 4, с. 241.

³⁵ Вж. нвб. **море-плавателство**. БЕР, т. 4, с. 241.

³⁶ Срв. нвб. **плувец, море-плувец, море-плавец**. БЕР, т. 4, с. 241.

³³ Вж. нвб. **море-плавател**. БЕР, т. 4, с. 241.

пристаялище, грц. λιμὴν ‘пристанище’ – варяють грады, пжти, пристаялища ГрНазХІв.

пристание ‘пристанище’ – спсосте ѿ многа клащения къ пристанию тихоу ЖитГриг Акраг³⁷.

Тук е мястото да отбележа и глагола пристати ‘застана на пристан, акостирам’ – два кораба приставьша Леонт.; кораблю приставьшоу на землиж Прол (Микл); на соухо пристати Леонт; въ островѣ пристати Леонт.; въ краю съ кораблемь пристати Леонт.; въ пристанище вѣхъствьноумоу цѣствию пристага Мин1097г., а също и пристаяти ‘заствам на пристан, акостирам’, грц. παρίστασθαι – отишиє идеже пристаѣтъ корабли Мин (Микл).

Към кръга синоними, назоваващи мястото, където акостират плавателни съдове, в ръкописите е засвидетелствана и една заемка:

арсанъ, грц. ἀρσανάς – да поемъ правило вѣнѣ дондеже придоутъ отъ арсаноу въ монастыри три калогери да видеть чюдо 244р12Крн³⁸.

Ето и няколко думи, означаващи ‘природно защитено място, подходящо за приставане’:

лжка, лжница, грц. κόλπος ‘залив’ – и пристанища иноуши, и лжки различныя овѣдрьжящи (καὶ λιμένας ἔχουσι, καὶ κόλπους) ЙоЕБ.

залжчие – видѣвъша крабицоу въ залжчии ПаримХІVв.

отишиє, грц. γαλήνη ‘лагуна, спокойно море’ – радоуи сѧ, ѿгда твориши добро, нъ не выси сѧ, еда погрозениє на отишьи вѣдетъ Сб1076г.; не омночьсѧ грѣхъмь, прѣплоу житиискжж боурѣж многоволѣзжж и въ отишьє донде Мин1096г.

³⁷ Вж. също у Срезн умалително пристанъкъъ. В същия речник е засвидетелствана за ‘пристанище’ още една дума – исадъ, + относително прилагателно към нея исадъскъ ‘пристанищен’.

³⁸ Цит. по Макарьоска 2003: 217.

завѣтриє, грц. σκέλη ‘място, защитено от вятър, завет’ – на боуряхъ завѣтрия и пристанища, якоже да тамо корабльникомъ тржждажшимъсѧ въ многыхъ влѣнахъ привѣгати. НиконПанд. Вж. също словосъчетанието завѣтрѣноє мѣсто, грц. λιμὴν ἀκύμαντος ЖитЙоЗлатХVв.

В черноморските пристанища хвърляли котва корабите на италианските градове републики – те плащали незначителна такса за стоянка на корабите. Понякога търговското съперничество между Венеция и Генуа излизало извън свободната конкуренция и прераствало в открити войни. Случвало се (например по времето на Теодор Светослав) българите да ограбят генуезки кораби, което довело до скъсването на търговските отношения. Според една дарствена грамота на цар Иван Александър на венецианците били дадени големи привилегии – те имали право да откриват търговски фактории (ложи), от които се направлявал вносът и износът. След продължителна война генуезците се сдобили с изключителни права за търговия в земите на Добруджанското княжество – митото на внасяните стоки било само 2⁰/₀₀, а възможностите за экспорт оставали неограничени.

Фиг. 1. Морска буря – стенопис от Боянската църква

Терминът за ‘такса за превоз на стока с кораб’ е навѣлъ, заемка от гръцки ναῦλο. И

днес думата *навло* се среща в някои български диалекти (Габрово, Бесвина, Леринско). Заимствана е също в срхр. навла, рум. *naval*, арум. *nǎvlu*, алб. *navulle*³⁹.

Животът на моряците неизбежно е бил съпътстван от опасностите, които крие морето. И до днес на дъното му лежат погребани останките на корабите, незавърнали се на брега. Старите писмени паметници изобилстват с внушителни картини на морски бури. Те така дълбоко се врязали в човешкото съзнание, че се превърнали в един от най-ярките метафорични образи в християнската литература на крушението на грешната душа. Затова и лексиката, която ги описва, е впечатляващо богата. Тук ще отбележа думите от основа *погръжж-/погръжз-/погръжз-*:

погръжжати *несв. транз.* ‘потапям’, засвидетелствано още в КСП (Супр) и в преславската книжнина в образни преносни употреби – *трѣбоуѣтъ нѣпоспѣшнѣ жрѣтвѣ аже погръжжѣтъ члѣки въ погубѣль Супр158,24; погръжжѣтъ члѣки въ всѣтълѣннѣ ПандАнтХІв.*

погръжжати *св. несв. интранз.* За плавателен съд – ‘потъвам, пропадам под повърхността на водата’ – *придѣ и исплѣниша ова кораблѣ ѣко погръжжати св има Лк5:7 Мар Зогр Ас*

погръжжение ‘потапяне, потъване под повърхността на водата, потопяване’

погръжити *св. транз.* 1. Потопя, направя някой или нещо да потъне във вода, вкл. в образни преносни употреби – *радѣи св погръжжѣшия въ чрѣвѣ стѣмрътъ матернѣ Супр 251:13-14се рабѣя завнѣсти потопѣ погръжити нѣ може Супр 400, 25-26; въ своихъ грѣсѣхъ погрѣженъ Мин1096г.; 2. Погубвам, унищожавам – *поучина бѣжствьныхъ исправлени явися въ истинѣ, всю вражню погрѣзивъши въ нѣи крѣпость Мин1096г.**

погръжити *св. интранз.* 1. Потъна, загина, погубя се Супр; – *погръжили св въхонѣ въ глѣбинѣ шатания Пчела; 2. Търпя корабокрушение: ѿ вѣтрѣ погръжишася (περὶ τὴν λίστυν ἐναυάγησαν) – ѿтѣ вѣтры ѿтѣпадоша*

погръжителъ *qui immergit* ‘потопител’ Микл

погръжжати ‘потъна, пропадна под повърхността на водата’ *Мк4:37 Мар Зогр, Супр*

погръжжати *грц. καταποντίζεσθαι, βυθίζεσθαι.*

погръжение, погръжжение, demersio ‘потъване под повърхността на водата’.

Думите от това словообразователно гнездо не се срещат в ТихДам и в съвременния български език. Днес се употребяват само дериватите от основа *потоп-/потоп-*:

потопляти *св. несв. интранз., грц. ἐπικλύζειν* 1. Дава се, потъвам – *видѣ же вѣтрѣ лютѣ оубоя св и нача потопляти св Мт14:30 Сав; грѣховьными вѣлѣнами потопляемъ Мин1096г.; не море потопляетъ корабль, нѣ вѣтры СлДанЗатв; показая рѣкоу воды мѣтньныя, безбожньныя потопляя Мин1097г.; 2. Тъна – *много направивъ потопляющая къ спасѣноу тѣ пристанищѣу бжствьными ти словесы Мин1097г.**

потопати *несв. интранз., грц. ἐπικλύζειν* ‘тъна’ – *воури же вѣставши и кораблю потопяющю Пчела.*

потопити *св. транз., грц. ναυαγεῖν* ‘хвърля във водата, удавя, потопя’ – *сѣциихъ с нимѣ въ глѣбинѣ потопатъ Супр 472, 14; потопатъ и въ пѣчинѣ морьстѣки Мт18:6 Мар Зогр; въ глоубинѣ потопи древле фараонитѣска всѣя воинства Ирм1250 (грц. καταστρῶσαι); и какъ да ти рекъ оче какъва безаконъа чини и въ корабъ и по пѣть дето нѣ съ е чуло нийде това безаконъство ... и да вѣрѣвашъ бче, какъ ме ѣтрѣпе морето, та се не разигра да ме потопи ТихДам17.1696; и водата се плискаше високо, колъкото щѣше корабътъ да*

³⁹ БЕР, т. 4, с. 460.

се потопа ТихДам15.152; въ ѿнова врѣме нѣкии корабници, щѣха да се потопаѣтъ у морето със корабете си ѿ голѣма бѣра ТихДам15.149; и много воиска потопа се и ѡдавише се, тѣкмо три корабе останах и възвратише се назади ТихДам11.96б; и стѣи николае еднакъ това думаше и погледнѣха на тѣх иде един облакъ голѣмъ и тъмень, и толкова се разигра морето със корабѣтъ и със люд-ето догде щѣше да се потопа ТихДам15.136.

ПОТОПЛЕНИЕ, грц. ναυάγιον, κλυδώνιον ‘гибелъ във вода, корабокрушение’ — донѣдеже повѣтриемъ пловещи, оубои сѣ потопления ГрНазХІв. // *прен. образни употреби* велеславнии моужки якоже боурнии вѣтри велико потопление творѣтъ Пчела; потопление грѣхоу ГрНазХІв.; вѣрѣда вѣсовьскаго покажи непричастно падѣшоую дѣшоу, изнемогѣшою сластии потоплении Мин1097г.⁴⁰

ПОТОПИТЕЛЬ — qui immergit ‘потопител’ Микл

ПОТОНЖТИ св. *интранз.* ‘потѣна’ — очи клеваше (вранѣ) потопѣшихъ члѣкъ Палея 1406г.

Ще отбележа и изходните непрефигирани глаголи **ТОНЖТИ** ‘тѣна, отивам на дѣното’, отбелязан у Срезн и Микл, и **ТОПИТИ** ‘потапам’ — доврѣ сѣ плаваюци мнѣхоу, донелѣ же къ топяшоуоумоу мѣстоу приразишася ЙоЛествХІв.

В старите писмени паметници се срещат и паралелни на формованията от основа **ПОТОП-** синонимни образувания с префикс **ОУ-**:

ОУТОНЖТИ св. *интранз.* ‘потѣна’ — **ПАМАТЬ** въ мори оутопѣшая братия наша Уст. след 1197г.

ОУТОПИТИ св. *транз.*, ‘хвърля във водата, удавя, потопа’ — **АЩЕ** къто себе оудавитъ или...оутопитъ РязКрм 1284г.

ОУТОПИТИ Сѣ св. *интранз.* ‘потѣна’ — **АЩЕ** къто цѣла оума не имѣла, оудавитъсѣ ...или оутопитъсѣ, достоинъ ли приношению за нь быти ДубСбХVІв.

ОУТОПЛЬНИКЪ ‘удавник’ — **ХТО** боуде оудавленика или оутопленика погрѣвлѣ...выгревитъ Серап⁴¹.

Ще отбележа и близкозначните префиксати на **ис-**:

ИСТОПЖТИ св. *интранз.* ‘потѣвам’ — **ИСТОПЕ** Лк8:33 Остр.

ИСТОПИТИ Сѣ св. *интранз.*, грц. ναυαγῆιν ‘потѣна’ — **НИЧЬ** соже вѣковна пострадавѣше, пришѣдѣше на земля **ИСТОПИШАСѣ** ПандАнтХІв.

ИСТОПЕНИЕ, грц. ναυάγιον, naufragium ‘корабокрушение’ — или акы въ **ИСТОПЕНИЕ** въ боури и въ вѣтрѣнѣемъ вѣбании ГрНазХІ; **ИСТОПЕНИЕ** корабля, ~ морьско Микл.

От тази словообразователна основа е и наименованието на лице — вършител на действие **ИСТОПЬНИКЪ**, грц. καταλοντιστής ‘морски разбойник, пират’ — **ПОМЫСЛИ** павла ... **дрѣвле** искоусника и **ИСТОПЬНИКА** Златостр. Със значение ‘пират’ вж. и словосъчетанието в ТихДам **по море хайдут** — а гуритчене дето по море хайдуте наговориха се да плѣнѣтъ митилиль ТихДам39.316. Срв. също сложното образувание **морекрадци** ‘морски разбойници’, засвидетелствано в Български книжици от 1859 г. (БЕР, Т. 4, с. 241).

Употребяваните в съвременния български език думи от основа **уда-** развиват днешното си значение в един по-късен период от историята на езика. В ТихДам вече срещаме глагола **удава се** в смисъл ‘умра при потѣване във вода’. Вж. примера:

⁴⁰ Вж. също у Срезн по късни паметници **ПОТОПЪ** 1. Наводнение; 2. Вълна, буря — и оудари на мене опѣтъ потопа, корабля моя и люди моя истопи вѣтрѣ.

⁴¹ Вж. също у Микл **оутопати несв. интранз.** ‘тѣна’ и **оутопление** ‘потѣване’, а у Срезн субстантивизираното минало страдателно причастие от **оутопити** **оутоплы** ‘удавник’.

рече мѣ кїноѡѣ ꙗкѣ въ смърть ѡмрѣ момѣкъ. по море ходѣше и строшил се корабъ и удави се ТихДам6.45. През стб. период обаче **оудавити** означава ‘задавам, задушавам’ (жилами оудавилъ еси Мин1097г.), а **оудавляти сѧ** – ‘умирам от задушаване’ (вси ли оудавляѡштнисѧ или оутапаѡштни или посыпаѡмни по бжїю гнѣвоу и по повелѣнїю страждоутъ или отъ дѣства лоукаваго Изб1073г.). Съответно отглаголното съществително **оудавление** значи ‘удушаване’, а наименованието за лице **оудавленикъ** – ‘който се е обесил’⁴².

Във връзка с тази подтема от разглежданото лексико-семантично обединение са и имената на различните видове морски ветрове. За ‘насрещен вятър’ в старите писмени паметници се срещат наименованията:

сжпротивовѣтрие – и вѣсѣдъ въ коравъ и малы вѣ пѣчинѡ отъплоувъ нѣ отъ коєго сжпротивовѣтрия вѣзврати сѧ съ многоѡ вѣдо« въ аскалонъ Супр 294, 2. Срв. у Микл противовѣтрие.

противвнъ вѣтръ – коравъ же вѣ посрѣдѣ морѣ вѣлаѡ сѧ (Остр погрѡжаѡ сѧ) вѣннами. вѣ во противвнъ вѣтръ Мт14:24 Мар Зогр Ас.

сжпротиввнъ вѣтръ – видѣвъ я мѡчимы, вѣнгда грѣвѡѡѡ, вѣаше во вѣтръ сжпротиввнъ (грц. ἐναντίος ἄνεμος).

Тук ще спомена и по-общата дума **воура**:

походилъ якоже по соухоу връхоу моря, воур« вѣтрѡнѡ оутолилъ словоми Супр 473, 19; да не потопитъ мене воурѣ водная СинПс 68:16 и тѣ вѣлѣзе въ коравъ и оученици єго ... и съниде воурѣ вѣтрѡна ... и исконѣчаваѡѡ сѧ и вѣлаѡѡ сѧ ... вѣзбоудили глѣще, наставѣниче погыбѡми Лк823 Мар, Зогр, Ас // В образни употреби: стихїя оутвѣрѡждаѡми

громъ ...призываѡ воурѡ морѣскѡѡ ...да запретитъ тѣвѣ гѣ дїяволе СинЕвх 566 22. Срв. също: дѡомъ воурѡномъ сѣкроушитъ коравля СинПс47, 8. Вж. също в дамаскинарската литература: нѣ бжїе повелиемъ удари голѣма бура и занесе коравъ до римъ градъ ТихДам40.321б; и кога доиде до дуновъ да прѣмине на ѡнѣзи страна и случи се фрѣтуна и бура голѣма и чюдѣше се что да стори 9.67.

За ‘попътен вятър’ в старите писмени паметници са засвидетелствани следните наименования:

повѣтрие – дондеже пловѡши с повѣтриемъ, дди роукоу оутапаѡѡемоу Пчела

добрь вѣтръ – и улѣзе сѣи въ коравъ и начеха да плаватъ и видѣхѡ коравницѣте как е добрь вѣтръ и прилежнѣ да плаватъ ТихДам15.137

‘Спокойно, безветрено време’ в изследваните текстове се означава с думите:

оутишение – о слїци и мїци далъ знаменїя разоумѣти оутишение и теплотѡ, и воурѡ и зимѡ ПалXIVв. Вж. също у Микл оутишиє. Срв. в дамаскините: сѣи николѡе станѣ на молба и прѣстанѣ вѣтръ и морето се утиши ТихДам15.136б.

СТОПАНСКА И ТРУДОВА ДЕЙНОСТ, СВЪРЗАНА С ВОДНИТЕ БАСЕЙНИ

Едно от най-древните занимания на човека е риболовът. Първоначално той се практикувал изключително с цел лично изхранване, а впоследствие започнал да се прилага и с търговска цел. Най-ранни данни за съществуването на този вид дейност по нашите земи има от времето на късния палеолит. Намерени са рибни кости заедно с костите на пещерна мечка, носорог и мамут в пещерата «Темната дупка» край с. Карлуково, Луковитско. Херодот в своята «История» съобщава за тракийското племе «пеонци», които живеели в езерото Прасиас (днешното Бутковско езеро в Македония), които ловели рибата с кошници и хранили добитѣка си с риба.

⁴² Срв. също оудавление и оудавления ‘месо на животно, на което не е изтекла кръвта’ – отъ оудавленаго влюстисѧ ПоучМитрФот.

Риболовът по нашите земи продължава и след идването на славяните и прабългарите на Балканския полуостров. Славяните идват тук със своя домашна традиция в риболова, което се вижда от съответната терминология, свързана с този поминък. Честе отдавна са се занимавали с риболов, говорят честите археологически находки на кости от риба и рибарски оръдия при разкопки на стари славянски поселения, които по правило се развивали в близост до воден басейн (море, река, езеро)⁴³. Археологическите находки край с. Биково, Новопазарско, край гр. Русе и край с. Салманово, Преславско, говорят за усъвършенствуване на уредите за риболов — намерени са костни харпуни, а по-късно и бронзови харпуни. Честе това е един от важните източници за прехрана през Средновековието свидетелстват и царските грамоти от времето на Втората българска държава, в които постоянно се говори за „рибни ловища“, които строго се охранявали. Особено прочути били „големите и тлъсти дунавски риби“, които според признанията на византийските автори рядко стигали до Цариград, но за сметка на това се ценяли изключително високо. Познавачите предпочитали рибата, която се ловяла в чистите води на Охридското езеро. През ХІв. архиепископ Теофилакт Охридски често (и, изглежда, с голям успех) използвал този деликатес, за да поддържа връзките си с цариградските велможи. Заедно със всяко свое писмо той изпращал известно количество риба на влиятелните си приятели във византийската столица — понякога тези пратки наброявали 200 парчета.

Риболовът както в миналото, така и днес е основен поминък за българското население, живеещо по Черноморското крайбрежие. В българския черноморски регион са намерени голям брой харпуни, тежести за рибарски мрежи, бронзови въдици, както и дълги елипсовидни керамични тави за приготвяне на риба, които също свидетелстват за

развитие на риболова по тези места от дълбока древност⁴⁴.

Поради основно религиозната тематика на средновековните текстове, в тях е засвидетелствано предимно общото наименование **рыба**, грц. ἰχθύς — да владѣть **рыбамы морьскымыи** и **пѣтициамы небеснымыи** и **скоты** Изб1073г. **врата петрова** и **хѣва оученика**, **рыбанъ хытрьца** и **ловьца члѣвческа пѣсми почтѣемь** Мин1097г. Среца се и умалителното **рывица**, грц. ἰχθύδιον ‘малка риба, рибка’ — **мало рывиць** Мт15:34 Остр.; и **внази вьда** имаше **рыбьци дребны...** ТихДам11.98⁴⁵.

Св. ап. Петър и Андрей – мозайка от Равена

За ‘риболов’ се използват общите наименования **ловѣ**, **ловитѣва**, **ловля** с или без конкретизиращо определение: — **вѣметѣте мрѣжа вашѣ вѣ ловитѣвѣ** Лк5:4 Остр; **оужасѣ во одръжааше** и **и вѣса**, **иже вѣкажѣ съ нимь о ловитѣвѣ рывѣ** **иже иашѣ** (τῆ ἄγρῳ) Лк5:9; **рыбьноую ловитѣвоу вѣ члѣын ловѣ прѣложи** Мин1097г. **плавьныѣ ловли** Микл. Срв. също употребата на относителното прилагателно

⁴⁴ Колев 1987: 122.

⁴⁵ Макар риболовът да не е бил никога първостепенен поминък за българите като цяло, те познават доста видове риби. Названията на рибите са предимно домашни. От известните 28 рода речни риби само четири имат чужди названия, докато на известните за българина морски риби повечето названия са заимствани от други езици. Вж. Колев 1987: 123.

⁴³ Гарашанин, Ковачевик, 1950:75;76.

към ловитва **ЛОВИТВЪНЪ** в израза **ЛОВИТВЪНОУЮ** глабиниоу оставивъ Мин109бг.

В приписка към Ез47:10 по ркп. от XIVв. Срезн документира и думата **ТОНЯ**, като отбелязва за нея две значения – 1. Риболов; 2. Място, където ловят риба. Същият речник регистрира още един синоним със значение ‘място за лов на дивеч и риба’ – **ЛОВИЩЕ**, засвидетелстван и в царските грамоти от времето на Второто българско царство. Пак там е фиксирана думата **ОТЪЛОВЪ** ‘край на рибния лов’.

Тук е мястото да посоча и израза **ИТИ РЫВЪ** **ЛОВИТЪ** със значение ‘ходя на риболов’ (идж **РЫВЪ** **ЛОВИТЪ** Йо21:3 Остр).

Често пъти риболовът се провеждал нощем, затова съществувала опасност от ненадейни бури.

В старите писмени паметници са запазени следните наименования за ‘човек, който лови риба’:

РЫВАРЪ, грц. **άλιεύς** – видѣ дѣва корабица, стоѣща при езерѣ, **РЫВАРИ** (рыбитви Четвероев 1144г.) же, ошѣдѣще отъ нея, плакаахъ мрѣжа своѣ Лк5:2 Остр. аще **РЫВАРА** **ОБРАЩЕТЬ**, оулавляеть христосоу миръ въсь, словеснымъ плетениимъ събираа ГрНазХІв.

РЫВАРИНЪ, грц. **άλιεύς** – старѣишины закона на два **РЫВАРИНА** оустрѣмишасѣ ...кто, рече, **РЫВАРИНЪ** ЗлатострХІв.

РЫБИТВЪ, грц. **άλιεύς** – ноудить ядро глаубокое **РЫБИТВ**, егда, сѣтъ въвѣргъ и многоу морскою **ЛОВИТВОУ** овоуимъ, троудно ранома сѣтъ въздвигоувъ, привлачить ЗлатострХІв. // *прен.* **РЫБИТВИ** **ЯЗЫКОМЪ**, въвѣргъ заповѣдни **ХЪ**, всѣ въкоупѣ привлачиши **ЯЗЫКИ** и **ЛЮДИ** въ свое богословие МинПутХІв. сѣродьника **ПЕТРОУ** и **ХРИСТОВА** оученика, **РЫБИТВОМЪ** **ХЫТРЬЧА** и **ЛОВЦА** **ЧЛОВѢКОМЪ** **ПѢСНЫМИ** **ПОЧЪТѢМЪ**, анѣдрѣба Стихир 1157г. се азъ послю **РЫБИТВЫ** и **ЛОВЦА** **МНОГЫ** ЖитКонстФил. Вж. също относителното прилагателно **РЫБИТВЪНЪ**

‘който се отнася до, принадлежи на рибар’ – **РЫБИТВЪНА** **ТРЪСТЪ** МинОбщХVв.

РЫБИТЪ, грц. **άλιεύς**. Отбелязано у Срезн с примери от ЕвТк1434г. и ГрНазТкХІVв., както и производното от него **РЫБИТЪНИКЪ**, регистрирано в късни паметници.

РЫБОЛОВЪ – **РЫКОЛОВЕ** **МОКРОТОУ** **МОРЪСКОЮ** **ТЕРПАТЬ** **РЫВЪ** **РАДИ**. Пчела; то во **РЫКОЛОВА** **ОТЦА** **ВѢ** **СНЪ**, **ТЪЖДЕ** **РЕМЪСТВО** **ОТЪНЕ** **НАЧИНАА** (τὴν αὐτὴν δὲ τέχνην τῷ πατρὶ μεταχειρίζομενος) ЕвТк1434г. Вж. също в дамаскинарската литература **РЫБОЛОВЕЦ** ‘лице, което се занимава с риболов, рибар’ – привлачи **РЫБОЛОВЕЦЪ** **МРѢЖЪ** § **ДЛЪБОКА** **ВОДА** и кога метне **МРѢЖАТА** § **ДЛЪБИНА** **ВОДНАА**, та мѣ се фатеть много **РЫБЫ** ТихДам31.215⁴⁶

Използвали се и думите с по-общо значение ‘лице, което се занимава с лов’ **ЛОВЬЦЪ** и **ЛОВЬЧИН** – **ВЫМѢТАЮЩА** **МРѢЖА** **ВЪ** **МОРЕ**, **ВѢСТА** **ВО** **ЛОВЬЦА** (грц. **άλιεύς**).

Съхранен е и изразът **РЫВАРЪСКОЕ** **ХЪДОЖЕСТВО** ‘рибарско умение, рибарски занаят’ – **ПОМЫСЛИ**, **ВЪЗЛЮБЛЕНЕ**, **РЫВАРЪСКОЕ** **ХЪДОЖЕСТВО** ЕфрСир.

Ловели рибата с мрежи (те са изобразени често по стенописи и миниатюри), със сакове и въдици. В по-малките реки (като Янтра например) ще е имало големи риби, след като археолозите откриват доста големи рибарски кукички. Зимно време размътвали замръзналата вода и задушената риба излизала на повърхността. В житието на Ромил Видински (от XIVв.) този начин за ловене на риба се приписва като откритие на светеца, но той е известен от най-древни времена.

⁴⁶ Вж. **РЫБОЛОВЦЪ** също и у Срезн с пример от ЖитЗос Сава. Срв. пак там и **РЫБНИКЪ**, регистрирано в късни паметници. В грамотата на крал Милутин (Споменици, 1:228) също се споменава думата **РЫБНИК** в значение на МИ ‘Рибарника’: та на **ЖИРОВИЩЕ** **СВЕТОМОУ** **ГЕОРГИЮ**, **ВѢЛИЦА** **РЫБНИКЪ**, та на **РОБИНЪ** **ДОЛЪ**, потвърдено и в Грамотата на Душан а манастира Св. Архангели Михаил и Гавриил: а **МЕРЯ** **ГРАДА** **ОТЪ** **РЫБНИКА** **ОУС** **ПОТОКЪ** (Макарјоска 2003: 180).

Имало два типа мрежи: едните се хвърляли от брега с ръка, а другият тип представлявали по-големи мрежи с топчета за разпъване от страни и се хвърляли от кораба, като рибарите работели в екип. (БР, 1995: 110; БР, 1997:156). В старите писмени паметници е засвидетелствано наименованието **ЛОВЕЧЪСКЪ КОРАВЪЛЪ** ‘риболовен кораб’ – **ПОНИШЕ ЛОВЕЧЪСКИ КОРАВЛИ МинЧетАпр, се КОРАВЪЛЪ ЛОВЕЧЪСКЪ МинЧетАпр.**

Историческите речници на славянски език регистрират следните наименования за рибарски принадлежности:

мрѣжа, грц. ἀμφίβληστρον, δίκτυον ‘мрежа’⁴⁷ – **ХОДА ИТЬ ПРИ МОРИ ГАЛИЛЕИСТЪЕМЪ, ВИДѢ ДЪВА БРАТА СИМОНА, НАРИЦАЕМАГО ПЕТРА, И АНДРЕЯ, БРАТА ЕМОУ, ВЪМѢТАИЖШТА МРѢЖА ВЪ МОРЕ (ἀμφίβληστρον) Мт4:18 Остр. извлѣче мрѣжж на земльж, пълнж великыхъ рыбѣ (δίκτυον), Йо21:11 Остр. и въздѣхнѣтъ рываре вси, възмиемоуци мрѣжж въ рѣкж (ἄγκιστρον, hamus) рыбы, ловимы мрѣжеж (ἀμφίβληστρον) ПандАнтХІв. // *прен.* **СЛОВЕСЪНЫЯ МРѢЖА** простираа соущиимъ въ льсти. Мин1097г. **НИКТОЖЕ ПРѢИДЕТЬ МРѢЖА** Златостр. 1200г. Среца се и обликът **МРѢЖДА, МРѢЖДЯ** – **ПРѢПЯ МРѢЖДА** ногама моима (δίκτυον) Плач1:13 по ркп. XIVв.; **МРѢЖДЕЖ** Авакум 1:15 по ркп. XIVв. Вж. също относителното прилагателно **МРѢЖЪНЫИ** в словосъчетанията **дѣло мрѣжъноіе** (ἔργον δικτυοτόν, opus reticulatum) Изх38:4 по ркп. XIVв. и **простирало мрѣжъноіе**, грц. ψυγμός ‘място за разстилане**

⁴⁷ Срхр. *мрежа* ‘мрежа’, словен. *mreža* ‘мрежа, решетка’, рус. *мережа* ‘мрежа’, укр. *мережа* ‘кош за ловене на риба; мрежа’, чеш. *mříže*, словаш. *mreža*, ‘решетка’, стпол. и пол. *диал. mreża* ‘мрежа, примка’, кашуб. *mřeža* ‘мрежа’. Праслав. **mérzā* - Сродно с латв. *meža, marga* ‘перила, галерия, решетка’, лит. *mārška* ‘неголяма риболовна мрежа’ и възм. с грц. *bro/xoj* (*mro/xoj) ‘капан, примка’, ирл. *braig* (*mragi-) ‘верига’, *braga* (*mragani) ‘пленник’. БЕР, т. 4, с. 283.

на мрежи, сушилня на мрежи’ Ез26:14 по ркп. XIVв.⁴⁸

сѣтъ, грц. παγίς, δίκτυον ‘мрежа’⁴⁹ – **ПРЕН. НАИДЕТЬ НА ВЪ ВЪНЕЗАПЖ ДЪНЪ ТЪ, ЯКО СѢТЬ БО ПРИДЕТЬ НА ВЪСА СѢДАЩАЯ НА ЛИЦИ ВЪСАЯ ЗЕМЛЯ (παγίς) Лк21:34** **ХОУЛАН ИСКРЪНААГО ПРИ КОЕМЪ ЛЮБО ПРѢГРѢШЕНИИ, ТЪЛИ ЖДЕ СѢТЪЛИ ОБАЖЕТЬСА (δίκτυον) ПандАнтХІв. СЛОВЕСЪНЫХЪ СѢТИИ ОУБѢЖАТИ (argus) ГрНазХІв. ОБРѢТОХЪ ГОРЧАИШИ СМЪРТИ ЖЕНОУ, ЯЖЕ ЕСТЬ ЛОВИТВА И СѢТЬ СРДЧНАА (θήρευμα καὶ σαυήναι) ГАМ; КОЗНИ: ИЗАТИ И-СѢТИ ЛОУКАВААГО (παγίδος) ЕфрКрм. ВЪПАСТИ ВЪ ДИЯВОЛА СѢТИ (δίκτυοις) НиконПанд.**

Л. Макариоска отбелязва примери за редуване на **мрѣжа** и **сѣтъ** като текстологически варианти в евангелски текстове, което свидетелства за тяхната взаимозаменимост: **НЕ ПРОТРЪЖЕ СА МРѢЖА 121,11 ДобромЕв (сѣтъ ДобейшЕв); ВЪВРЪЗЪТЕ О ДЕСИЖЖ СТРАНЖ КОРАВЛѢ МРѢЖЖ 121,6 ДобромЕв, (сѣтъ ДобейшЕв)**⁵⁰.

⁴⁸ Вж. също у Макариоска 2003: 178 примерите яко не могуше привлѣши мрѣжж зане ради сто и петдесеть и три вѣхоу рыбы и великаа многаа, (грц. σαυήνη) 103об21Крн; при езрѣк генисаретѣсцѣмъ готовеца мрѣже свое яко рыварѣ 64р17 Стан; радоуи са рыварѣскимъ мрѣжж испльнѣжши 127с9Орб.

⁴⁹ Сродно със ствиснем. *seid, seite*. БЕР, VI: 246. С наименованието *сет* в дн. бълг. диалекти се именува друг вид рибарска принадлежност ‘вили за ловене на риба’ (нарича се още *забкѣн* или *зѣлкѣн*). Това е три или четирирогова вила с по една кука на върха на рога. Доскоро се е използвала за риболов по р. Дунав и по долното течение на по-големите реки. Вж. Колев 1987: 124.

⁵⁰ Макариоска 2003: 179. Интересно е, че днес сетката, която в Никополско се нарича *претѣн* или *попловец*, в Русенско — *плава*, във Видинско *алов*, е дълга мрежа до 30 разтега на ръцете, поставяна винаги направо на течението на реката. Долният ръб е с оловни тежести, а горният — с коркови тапи. На единия край, оставащ на брега, се поставя желязна топка и една кратуна над водата. В старите текстове виждаме термина да се използва и за означаване на мрежа, която се мятя на морето.

НЕВОДЪ/ НЕВОДЪ, грц. σαγήνη ‘голяма рибарска мрежа’⁵¹ – **ПОДОВЪНО ЕСТЬ ЦРСТВИЕ НБСНОЕ НЕВОДОУ ВЪВЪРЖЕНОУ ВЪ МОРЕ** Мт13:47 Остр; **ЯКОЖЕ ВЪ НЕВОДИ НБЦИИ** Маргарит 1530г. В по-късни текстове Срезн отбелязва и значението ‘риболов чрез невод’. Пак там е документиран терминът **ПОПЛАВЪНИИ НЕВОДЪ** ‘вид рибарска мрежа’. Вж. също у Срезн в късни текстове и относителното прилагателно **НЕВОДЪНЪ** в словосъчетанието **НЕВОДЪНАЯ ЛОВЛЯ**.

ОМЕТЪ, грц. ἀμφιβολεύς, σαγήνη ‘рибарска мрежа’⁵² – **РЫБАРЕ ВСИ, ВЪМЩОУЩИИ МРЪЖОУ ВЪ РЪКОУ, И ВЪМЩОУЩИИ НЕВОДЫ И ВЪМЩОУЩИИ ОМЕТИ** Ис19:8 по ркп. XIVв. Употребата на двата термина **НЕВОДЪ** и **ОМЕТЪ** в общ контекст свидетелства за тяхното семантично разграничаване. // *прен.* **ОУЧЕНИЯ ОМЕТЬЮ** КирийерусXIIIв.; **ВЕЛИКА ЧОУДЕСА ТВОРАЩЕ, ВЕЛИКОЮ ОМЕТЬЮ НА СВЪТЪ ОУВЪДЪНЬЮ БА ОТЪ ГЛОУБИНЫ НЕВЪДЪНЬЮ ОУЛАВЛЯЮЩЕ** ЙоЕБ.

СЯС, т. 3: 262 документира и термина **ПРИВЛАКА**, грц. σαγήνη – **СЕГО РАДИ ПОЖРЕТЬ НЕВОДЪ СВОИ И ПРИВЛАКЪ; СКОНЧАНИЕ НА ОУДИЦИ ВСТРЖЕ И ПРИВЛЪЧЕ И ВЪ МРЪЖОУ СВОЮ. И СВРА И В ПРИВЛАКИ ЕГО.**

⁵¹ Вж. също в българските диалекти *навод* ‘вид рибарска мрежа’ (Тутраканско), Колев 1987: 123. Срхр. *невод*, рус., укр. *невод*, чеш. *nevod*, пол. *niewód*, горлуж. *navod*, доллуж. *navod* също. – Праслав. *nevadъ, предполагаема, основана на табу отрицателна форма на праслав. *vadъ в бълг. *вод* ‘привед, привод’ (Геров), срхр. *вод* ‘проводник’, поствербално образуване от *vaaditi, сродно с лит. *vadaĩ* мн.ч. ‘мрежа’, *vedejà* ‘рибарска мрежа, обслужвана от двама души’, латв. *vads* ‘голяма рибарска мрежа’, швед. *vad*, ствиснем. *wate*, срдолнем. *wade* ‘рибарска мрежа’, *vadr* ‘канап, рибарско тире’. Заето в рум. *năvod*, диал. *nevod* ‘мрежа, дълга 200-300 м, широка 4-5 м, обслужвана от 12 души и 3 лодки. В съвременната рибарска терминология на български език Н. Колев отбелязва *невод* като наименование на ‘подвижна рибарска мрежа за морски риболов’. Вж. Колев 1987: 124.

⁵² Слав. *о-метъ* вер. е калка на грц. ἀμφιβολεύς ‘нещо, което се хвърля околоръст’.

Ще отбележа и глагола **ПРЪПАТИ** ‘разпъвам, опъвам’ – **ПРЪПА** (в др. ркп. **ПРОСТРЪ**) **МРЪЖЖ** (διελέτασε δίκτυον) Плач1:13.

Като наименования за рибарски мрежи в българските диалекти днес се срещат: *серкме*⁵³, *кепче*⁵⁴, *котец*⁵⁵, *гарда*⁵⁶, *сак*⁵⁷, *сетка* (*препън, половец, плава*), *дифан*⁵⁸, *волье*⁵⁹, *леса*⁶⁰, *матица*⁶¹, *лапташ*⁶², *блатска матула*⁶³, *гриб*⁶⁴, *талян*⁶⁵.

⁵³ **Серкмето** е кръгло приспособление с подвит навътре край, за да образува торбичка за рибата. То е снабдено с дълго въже, около 15–20 м, излизащо от центъра мю. Освен това има оловни «куршуми» по вътрешния край на подгъва, за да потъва до дъното на реката. Серкмето се хвърля от брега, и то така, че да падне разтворено във водата, и попадналата в обсега на разтвореното серкме риба се улавя. Вж. Колев 1987: 123.

⁵⁴ **Кепчетата** са подобни на сака, но притежаващи четириъгълна ситна мрежа, обтегната на дървено кръстовище, така че да изглежда като лъжица с голяма дръжка. Служат в речния риболов по плитчините. Чрез тур. от персийски. Колев 1987: 125.

⁵⁵ **Котецът** е ограда от тръстикови леси, забита вертикално на дъното със стесняващ се отвор, за да не се връща рибата. стб. *котъцъ*. Използва се за риболов в заблатени места. Вж. Колев 1987: 124.

⁵⁶ **Гардът** в основата си е котец, но в по-големи мащаби. Вж. Колев 1987: 125. От итал. *quarto* ‘четвърт’ през грц. Вж. БЕР, т. 1, с. 231.

⁵⁷ **Сакът** представлява мрежена торба със затворено дъно, отворът на която е обтегнат с две дълги дръжки. Има сакове и с една дръжка. По предния ръб на сака се слагат оловни топчета, за да потъва на дъното. Приспособление за ловене на риба в малките реки. Вж. Колев 1987: 123. От грц. *σάκκος*.

⁵⁸ От грц. *δίφανα*, мн.ч. Вж. БЕР, т. 1, с. 397.

⁵⁹ От итал. *bolgia*. Вж. БЕР, т. 1, с. 199.

⁶⁰ **Лесата** е вид скара, изплетена от пръти и шума, с която се лови риба при бързене. Вж. Колев 1987: 123. От стб. *лѣса*. Вж. Срезн. Т. II, ч. 1, кол. 75.

⁶¹ **Матицата** е мрежа с торба, използвана в речния риболов. Вж. Колев 1987: 124.

⁶² Неясна етимология. Заето в рум. Вж. БЕР, т. 3, с. 313.

⁶³ Разпространено в Шабла. Вж. Колев 1987: 124.

⁶⁴ **Грибът** е подвижна мрежа, дълга до 150 м, със седем-осем метра дълга торба в средата. Използва се в морския риболов. Вж. Колев 1987: 124. Думата идва от грц. *γρίπος*. Вер. се касае за преетимологизиране и свързване със слав. корен *-гриб-* (из-гриб-ам). Вж. БЕР, т. 1, с. 282.

⁶⁵ Неподвижна мрежа, използвана в морския риболов. Тя представлява огромна мрежена ограда с диаметър до 120 м. Мрежата е висока 4–5 мие привързана към

Риболовът се е извършвал и с въдици⁶⁶. За този уред в старите писмени паметници се срещат следните наименования:

жда ‘съоръжение за поединично ловене на риба’, в образни изрази ‘съблазън, примка’⁶⁷ – *пoмышлaни тълѣнныиxъ въсе и оубѣжици оуды жития сего Сб1076г.; грѣховноюю пожре оудоу* (грц. ἄγραν) ГАМ.

ждица умал. от жда – яко оудицеиъ рывалиъ плѣтъ безаконныиимъ прѣдасть, и тѣхъ оулови. Мин1097г. въвѣрзи оудицю въ море. НиконПанд⁶⁸ // *прен.* ‘съблазън’ – *прииде оудица и плѣника война сътвори.* Златоуст; **оудицеиъ прѣльстноиъ безакониемъ прѣльстивъса** (ἀυκίστρον) ГАМ.

трѣсть – въдица – *рыбною ловитвоюю въ члѣвкыи ловѣ прѣложи, соущая въ глѣбинѣ съблазнь трѣстию възведе таино* Мин1097г.

Лексемата **стрѣвь** се среща със значение ‘примамка’, грц. δόλωμα – *вълагають стрѣвь въ оудицю да оульститъ рывы* 46a17Крн⁶⁹.

С оглед на развития риболов на славяните им били познати начините на консервиране,

дълги дървени греди, които са добре закотвени. Откъм брега оградата има гърло, от средата на което излиза към брега дълга мрежена крилка, която отбива плуващата между даляна и брега риба към гърлото. Вж. Колев 1987: 124.

⁶⁶ Ловът с въдица не е народен начин за ловене на риба, въпреки че по селата в миналото хората сами си правели метални въдици, скрепени на конски косми или на въже. Вж. Колев 1987: 123.

⁶⁷ Срхр. *удица*, словен. *odica*, рус. *уда, удочка*, укр. *вудка*, белорус. *вуда*, чеш. *udice*, пол. *węda, wędka*, горлуж. *wuda*, доллуж. *huda* – праслав. *oda. – Бълг., срхр., слов., чеш са умалителни с наставка -ица, също пол. с наставка -ка, рус. с наст. -оч-ка. – Обикновено се приема, че е сложна дума, съставена от представка **an-*, **on-* и корен **dhē-* ‘поставям, турям’, с начално значение ‘кука, уред, на който е турено, поставено нещо, т.е. червей, стрѣвь. Вж. БЕР, т. 1, 201-202.

⁶⁸ Вж също у Макаријоска 203: 179 примера *кыи ловиць вълѣтаеть въ море оудицю нагоу* 9a19 Крн.

⁶⁹ В РСБКЕ за **стрѣвь** се отбелязват следните значения: 1. Само *ед.* Късче месо или нещо друго като примамка за лов на животни. 2. Прен. Настървение, хищност, алчност. Н. Геров отбелязва в речника си още думата **стрѣвило**.

солене и сушене на рибата (**солити и соушити**)⁷⁰.

Пророк Йона и кита.

Фреска от III-IV в. Catacomb of Sts. Peter and Marcellinus в Рим.

Морето от незапомнени времена е служело и за добив на морска сол. Срезн документира думите **морянка** ‘морска сол’, а със значение ‘солник’ **солице** (ИисНав3:16 по ркп. XIVв.) и **соляное мѣсто** (НовгКупчXIV-XVв.).

В ръкописите се срещат и някои названия на други представители на морската фауна освен рибите: **морьскыи коуръ** ταῶς ЙоЕШ; **морьская свинья** δελφίς Пчела; **морьскыи звѣръ** ἐνάλιος θήρ Ирм. ок. 1250г.; **китъ, лежага** κῆτος ЙоЕБ, ЙоЕШ; **соухолѣпль** ‘чайка’ Лев11:15 по ркп. от XIVв. Микл засвидетелства още наименованията **морьскъ оръль, морскии плавъ** сопча, **мороуна**.

⁷⁰ Рибата не е била никога основна храна на българите, както е при някои морски народи. По-голямо количество риба се консумира от населението по протежението на р. Дунав, по долното течение на големите реки и по Черноморското крайбрежие. Рибата е предпочитана винаги в прясно състояние, печена на жарава или пържена в олио. От риба правят и рибена чорба, в която поставят някои избрани подправки — девесил, машерка, целина, шипки и др. Печена риба българите ядат единствено при обредната гощавка на Никулден (6/19 декември). Народът смятал св. Никола за покровител, за патрон на моряците и рибарите. В негова чест се пече шаран с ориз под връшник или пък шаранът се пълни със смес от лук и орехи и се пече, увит в тесто. Вж. Колев 1987: 165.

В заключение мога да обобща следното: Лексиката от разгледаното тематично обединение е основно славянска (думите с корен *-плав-/-пльив-/-плов-*, *мор-*, *воз-/вез-*, *-рыб-*), но се срещат и определен брой чужди думи – предимно гръцки, някои от които като *корабль* много стари заемки, по-рядко италиянски: *галей*, *варка*, *огары*, *анкира*, *арсанъ*, *армено*. Намират се също и калки: *тρεγρεβνῆς* : *τριήρης*, *коравопловънъ* : *ναυβάτης* (МанХрон).

Сравнението на преводни текстове с гръцката подложка показва доста голяма свобода по отношение на предаването на гръцката морска терминология на стб. Така на няколко гръцки лексеми може да отговаря една и съща дума в стб. и обратно – една гръцка лексема да се предава с няколко стб. съответствия. Например, както вече казахме, *корабль* е стара заемка от гръцки. Тя обаче не съответства само и непременно на *κάραβος*, но също и на *πλοῖον*, *ναῦς*, *ὀκάς*, дори по метонимичен път на *πηδάλιον*. От друга страна пък, грц. *πλοῖον* освен с *корабль* се превежда също и с *корабльць*, *корабиць*, *каравица*, *ладии*, *ладии*, *ладница*. Също и *прѣпловѣти* св. освен на точния си еквивалент в грц. *διαπλέω* отговаря и на *διαπεραίω*, *διαπεράω*, *περάω*, *διαπορθμεύω*, *διατρέχω*, а *διαπεραίω* на свой ред се превежда и с *прѣбити*.

На някои грц. сложни формирования в стб. отговарят симплекси (*корабльчии* : *ναυπηγός*; *грѣвьць*, *корабльникъ* : *κοπηλάτης*) или словосъчетания (*старѣишина* *корабльникомъ* : *ναύκληρος*; *лодинныи вои* : *ναυμαχία*). И обратно, срещу прости думи в грц. стоят сложни в стб. – *рыболовъ*, *рыболовъць* : *άλιεύς*.

Тази свобода в предаването на гръцката терминология, свързана с морето, както и преобладаващото число домашни наименования свидетелстват, че съответните понятия от областта на морското и речното дело не са били чужди и неизвестни на славяните, а са били добре усвоени като

реалии в техния бит. Има, разбира се, и не малко бели петна, особено по отношение на морското военно дело и търговията по вода, които пряко отразяват отчуждеността на българина към тези страни от бита на същинските морски цивилизации.

В рамките на анализираната семантична група синонимията е широко застъпена. Вж. синонимните редове: *котва* – *котъка* – *анкира*; *мръжа* – *сѣтъ* – *неводъ* – *ометь*; *трѣсть* – *жда*; *корабльникъ* – *морянинъ*; *члѣнъ* – *лодья* – *лодъка* – *варка*; *вѣтрило* – *ядрина* – *нын*; *грѣбло* – *весло*; *пжчина* – *море*; *прѣходьць* – *прѣвозъ* – *корабль* – *плавъ* и др., а словообразователната вариантност се илюстрира в дублетите *пристание* : *пристанъ* : *пристаялице*; *рыбаръ* : *рыбаринъ* : *рыбитвъ* : *рыбитъникъ*; *крѣмло* : *крѣмльникъ*; *корабиць* : *коравица* : *корабльць*; *корабльникъ* : *корабльчии*; *ядрина* : *ядрило* и пр.

Част от основния речников фонд на съвременния български книжовен език продължават да бъдат думи като *кораб*, *лодка*, *грѣбло*, *весло*, *море*, *кормило*, *рибар*, *котва*, *мрежа* *плавам*, *плувам*, *грѣбец*, *кърма*, *нос* и др. (основно славянски). Стилистично маркирани като остарели са *корабчия*, *корабия*, *кораблец*, а като поетична *пристан*. С променено значение се употребяват *ветрило*, *риболовъ*, *рибник*, *рибица*. Има и такива, които са напълно отпаднали – *пжчина*, *ядрило*, *ядрина*, *нын*, *носъникъ*, *крѣмльникъ*, *пристаялице*. Някои като *чун* и *навод* се срещат в диалектите. Други са заменени от свои словообразователни дублети – *отишиє* : *затишиє*; *корабиць* : *корабче*; *лодинникъ* : *лодкар*; *ловъчьскъ* *корабль* – *ловен* *кораб*; *ловитва* – *лов*; *сѣтъ* – *сетка*; *морянинъ* – *моряк*. Като цяло се наблюдава редуциране на синонимията и словообразователната дублетност. Например, от синонимните редове *пжчина* – *море* и *прѣходьць* – *прѣвозъ* – *корабль* – *плавъ* днес са запазени съответно само *море* и *кораб*, а от

словообразователните дублети *рыбарь* – *рыбаринъ* – *рыбитвь* – *рыбитъникъ* е в употреба единствено *рибар*.

В разгледаната тематична група наблюдаваме омонимични отношения между някои думи (*кръма*_{1,2} *прѣвозъ*_{1,2}), полисемия (пжчина 1. Море; 2. Дъно на кораб), пренос на значението (*мрѣжа* – и *съблазън*, *коравь*, *поплавати*, *кръмчии*). В разгледаната тематична група е широко застъпена образната употреба. Така в християнската литература морето се явява символ на живота, мрежата и въдицата – на изкушенията и съблазните, риболовът – на придобиването на души за Христовата вяра, котвата – на надеждата⁷¹. Корабът пък символизира църквата, управлявана от Бога, който пренася душите към тихото пристанище на небесните селения, към блажения вечен живот. Стб. литература пресъздава изящни образи, чрез които светите отци описват кораба, в който сигурно се преплува световното море. Оттам се развива и архитектурната символика. Вътрешният дял на църквата, т. нар. наос, се свързва с кораба⁷².

По-нататъшният анализ на различните тематични групи лексика, застъпена в средновековните писмени паметници, ще ни даде изобилен материал, който ще докаже словното богатство на стб. език, обхващащо думи за всички страни и процеси от материалния и духовния живот, позволяващо му да отразява в детайли многообразната действителност. Тяхното издирване и установяване е предмет на бъдещи изследвания.

Литература:

Гарашанин, М., Ковачевић, Ј., 1950. Преглед матерјалне културе јужних Словена (у раном средњем веку). Београд.
 Колев, Н. 1987. Българска етнография. София.
 Макаријоска, Л. 2003. *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски текстови*. Скопје.

Петканова, Д. 2000. Средновековна литературна символика. София.
 Споменици на средновековната и поновата история на Македонија, Скопје, 1975.

Източници

БЕР	Български етимологичен речник. С. Т. I. 1971 -.
Микл	Miklosich, F. <i>Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum</i> . 2 Neudruck der Ausgabe. Wien 1862-1865. Scientia Verlag Aalen. 1977.
Н. Геров	Речник на българския език. Т. I – VII. София, 1975-1978.
РБЕ	Речник на българския език. Т. I →. София: БАН.
РСБКЕ	Речник на съвременния български книжовен език. С., 1955-1959.
Срезн	Срезневский, И.И. <i>Словарь древнерусского языка</i> . Т. I-III. Репринтное издание. М., 1989.
СС	Старославянский словарь (по рукописям X-XI вв. Под редакцией Р.М. Цейглин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994.
СтБР	Старобългарски речник. Т. I. С. 1999 и Т. II. С. 2009. Отговорен редактор Д. Иванова-Мирчева
СЯС	<i>Slovník jazyka staroslověnského</i> . ČAV. Praha, 1958-1994.

Съкращения на средновековни паметници

Ас	Асеманиево евангелие
Гам	Хроника на Георги Амартол
Григ	Григоровичев паримейник
ГрНазXIV.	13 слова на Григорий Назиански по ркп. от XIV.
ГрНазТкXIVв.	16 слова на Григорий Назиански с тълкования по ркп. от XIVв.
ДанИг	Странник на Даниил игумен
Диоптра	Диоптра Филипова
ДобейшЕв	Добрейшово евангелие
ДобромЕв	Добромирово евангелие
ДубСбXVIв.	Дубенски сборник с правила и поучения от XVIв.
ЕвТк1434г.	Тълковно евангелие от 1434 г.
ЕфрКрм	Ефремова кръмчя
ЕфрСир	Паренесис на Ефрем Сирин
ЖитГригАкраг	Житие на Григорий Акрагантски
ЖитЗос Сава	Житие на Зосима и Сава
ЖитЙоЗлатXVв.	Житие на Йоан Златоуст от XVв.
ЖитКонстФил	Житие на Константин Философ
Златоостр	Златооструй
Зогр	Зографско евангелие
Зогр-лл	Зографски листове
Изб1073г.	Изборник от 1073 г.
ЙоЕБ	Богословие на Йоан Екзарх
ЙоЕШ	Шестоднев на Йоан Екзарх
ЙоЛествXIV.	Лествица на Йоан Климакс от XIV.

⁷¹ Петканова 2000:130

⁷² Петканова 2000:128.

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ВАРНА

ЙолествХПв.	Лествица на Йоан Климакс от ХПв.	Йо	Евангелие според Йоан
ЙоМалХрон	Хроника на Йоан Малала	Деян	Деяния на светите апостоли
ЙоФлав	Юдейска война на Йосиф Флавий	Яков	Послание на ап. Яков
Карп	Карпински апостол		
КириЙерусХПв.	Огласителни слова на Кирил Йерусалимски по ркп. от ХПв.		
КозмаИнд	Топография на Козма Индикоплов	авест.	авестийски
Крн	Крънински дамаскин от ХVІв.	алб.	албански
Лес	Лесновски паренесис от 1353 г.	горлуж.	горнолужишки
МанХрон	Манасиева хроника	грц.	гръцки
Мар	Мариинско евангелие	диал.	дилектна употреба
МерПравХІVв.	Мерило праведно по ркп. от ХІVв.	доллуж.	долнолужишки
Мин1096г.	Миней от 1096 г.	ие.	индоевропейски
Мин1097г.	Миней от 1097 г.	интранз.	интранзитивен глагол
МинМайХПв.	Миней за м. май по ркп. от ХПв.	ирл.	ирландски
МинОбщХVв.	Общ миней по ркп. от ХVв.	Ирм	Ирмологий
МинПразнХІв.	Празничен миней от ХІв.	кашуб.	кашубски
МинПразнХПв.	Празничен миней от ХПв.	КСП	класически старобългарски
МинПутХІв.	Путятин миней от ХІв.		паметници
МинЧетАпр	Чети-миней за м. април	латв.	латвийски
МинЧетФевр	Чети-Миней за м. февруари	лит.	литовски
НиконПанд	Никонови пандекти	МИ	местно име
НовгЛ	Новгородски летопис	Мин	Миней
Орб	Орбелски триод от ХШв.	нвб.	новобългарски
Остр	Остромирово евангелие	остар.	остаряла употреба
ПаисСб	Паисиевски сборник	пол.	полски
ПандАнтХІв.	Пандекти на Антиох от ХІв.	РИ	речно име
ПатСинХІв.	Синайски патерик от ХІв.	ркп.	ръкопис
ПовВлахерн Бог	Повест за влахернската икона на св. Богородица	рус.	руски
ПовВрЛ	Повест за отминалите години	словаш.	словашки
ПоучМитрФот	Поучение на митрополит Фотий ок. 1410 г.	Служ	Служебник
Прол1229г.	Пролог от 1229 г.	срдолнем.	среднодолнонемски
ПролАвг	Пролог за м. август	срхр.	сърбохърватски
РязКрм 1284г.	Рязанска кръмчая от 1284 г.	стб.	старобългарски
Сав	Савина книга	ствиснем.	старовисоконемски
Сб1076г.	Сборник от 1076 г.	стинд.	староиндийски
Серап		стпол.	старополски
СинЕвх	Синайски евхологий	стпрус.	старопрусски
СинПс	Синайски псалтир	събир.	събирателно
СлДанЗатв	Слово на Даниил Затворник	съвр.	съвременна употреба
Стихир 1157г.	Стихирар от 1157 г.	транз.	транзитивен глагол
Струм	Струмишки апостол от ХШв.	укр.	украински
Супр	Супрасълски сборник	умал.	умалително
ТихДам	Тихонравов дамаскин	Уст	Устав
Четвероев1144г.	Четвероевангелие от 1144 г.	чеш.	чешки
		швед.	шведски

Други съкращения

Съкращения на библейски книги

Бт	Книга Битие
Изх	Книга Изход
ИисНав	Книга на Исус Навин
Съд	Книга Съдии
Ис	Книга на пророк Исаия
Плач	Плач Иеремиев
Ез	Книга на пророк Иезекиил
Мт	Евангелие според Матей
Мк	Евангелие според Марк
Лк	Евангелие според Лука

За контакти:

Доц. д-р Татяна Атанасова Илиева
Кирило-Методиевски научен център – БАН
ilieva_tatyana@abv.bg